

AZ 1849. JANUÁR 2-I HADITANÁCS ÉS A FŐVÁROS KIÜRITÉSE

Barta István
a történettudomány kandidátusa

Másfélhónapos készülődés után december közepén indult meg Windischgrätz herceg főparancsnoksága alatt az ellenforradalom főerejének támadása Magyarország ellen. A támadást követő hetek súlyos csalódást okoztak mind a magyar kormánynak, amely — élén Kossuthal — hat héten át az országnak szinte minden anyagi és erkölcsi erejét a Görgey parancsnoksága alatt álló feldunai sereg megerősítésére fordította, mind a magyar népnek, amely igaz ügyében bizva joggal várta el a legkeményebb helyállást a nagy áldozatokkal megteremtett hadseregtől. Görgey azonban taktikai okokra hivatkozva nem látta sikerrel kecsegtetőnek, hogy a határ közelében döntő csatát vállaljon s már az ellenséges erők első mozdulatainak hírére elrendelte a visszavonulást Győr irányába. Győrt heteken át erősítette a magyar kormány, számítva arra, hogy a több irányból benyomuló, nagy emberfölényben lévő ellenséggel szemben a határvidékről vissza kell vonni a magyar sereget. A megerősített Győr a Duna jobbpartján, s az ugyancsak megerősített és készletekkel, valamint csapatokkal megrakott Komárom a jobbparton alkalmasnak látszott arra, hogy hosszú ideig feltartóztassa az ellenség előnyomulását, az időnyerést pedig Kossuth arra akarta felhasználni, hogy Győr vidékére koncentráljon minden máshol nélkülözhetetlen erőt a döntő csata megvívására. Ez az összpontosítás részben már folyamatban volt, részben megindult azokban a napokban, amikor Görgey végrehajtotta seregének Győrbe való visszavonását. Új zászlóaljok felszerelése volt folyamatban, a Bácskából és Bánságból harcedzett sorkatonaság volt útban a felső tábor felé, Perczel megkapta a parancsot, hogy sok sikert aratott kis seregével a Muraköz-ből gyors menetben Győr felé vonuljon, Görgeyt is sürgette Kossuth, hogy a Komárom által anélkül is biztosított balpartról rendelje át az ott visszavonuló jelentékeny erőket, s egyidejűleg intézkedéseket tett a Honvédelmi Bizotmány, hogy talpraállítsa a Dunántúl népét is, amely a szeptember—októberi válságos időkben olyan nagy sikerrel állította ki a hazafiság próbáját.¹

¹ Jelen tanulmány szerves kiegészítése a szerző Kossuth és Csányi c. a Századok 1952. évfolyamában megjelent nagyobb tanulmányának és jórésztben az említett tanulmány megjelenése után előkerült új anyag alapján próbálja a címben megjelölt kérdést részletesebben megvilágítani, különös tekintettel Csányi László kormánybiztos szerepére. A fentiekben összefoglalt történeti előzmények részletesebb kifejtését l. az idézett tanulmányban.

Az intézkedések végrehajtására azonban idő kellett s a sikeres helytállás azon múltott, meddig tudja Görgey Gyórt tartani az ellenség főerejével szemben. Kossuth egyre-másra írta buzdító, sürgető leveleit Görgeyhez és Csányi László kormánybiztoshoz, figyelmeztette őket a győri állás fontosságára, sürgette az erők összpontosítását és a koncentrált erővel való támadást. Csányi azonban december 24-ig a balparti csapatoknál volt, Görgey pedig csak arra várt, hogy a lassan mozgó ellenséges sereg Győr közelébe érjen s máris a további visszavonulásra készült. Visszavonulási szándékát azzal igyekezett megindokolni, hogy az állítólag túlméretezett győri sáncokat csak 60.000 főnyi sereggel lehetne tartani, a beállott hideg idő következtében pedig az ellenség számára lehetővé vált az áradásos, mocsaras terepen a magyar sereg balszárnyának megkerülése. A Duna-balpartról időközben Győrbe érkezett Csányi már nem tudta Görgeyt elhatározásának megváltoztatására bírni és a sereg december 27-én hajnalban elhagyta Gyórt.

Győr feladása megghiúsította Perczel csatlakozását, Görgey csak tíznapos késéssel rendelte át a dunabalparti csapatokat s akkor már a jégzajlás miatt nehéz volt az átkelés a Dunán,² a Délvidékről számításba vett csapatok is lassan mozgottak, így tehát a Kossuth által követelt s Csányi által is erőltetett erőkoncentrációt — főleg Görgey miatt — nem lehetett megvalósítani. A dráma további jelenetei már olyan gyorsan peregtek, hogy Kossuth a fővárosból nem tudta tovább ellenőrzése alatt tartani a sereg mozgulatait: intézkedései egy-egy újonnan elfoglalt állás tartására rendszerint akkor érkeztek már meg, amikor Görgey már újabb visszavonulást hajtott végre.

Görgey elhagyja az alsó- és felsőgallai kedvező állásokat is, a főhadiszállás december 28-án már Bicskén van, vele Csányi is, még mindig abban a szent hitben, hogy a visszavonulás csak a küszöbön álló döntő visszacsapás erejét fogja növelni. Ebben a meggyőződésben ír még ezen a napon a komáromi várparancsnoknak, Majthényi Istvánnak is és a reá nehezedő történelmi felelősségre hivatkozva inti, hogy „oltalmazza meg Magyarország legdrágább kincsét, melyet bizalomteljesen kezébe adott“. „Lelkem meggyőződése szerint — írta Csányi az egykori bajtársnak és barátának — Komárom várának és parancsnokának nevét becsülve említendi hazája iránti hűségéért a magyar jobb utókor. Éljen a haza, abban a magyar és vesszen az áruló ellenség. Mi kevés napok múlva küzdeni fogunk életre-halálra — hinni akarom, hogy fegyvereinkre diadalt rendel az igazság Istene.“³ A levél ugyan nem tudja

² A Lázár tábornok parancsnoksága alatt álló dunabalparti csapatok csak dec. 28-án érkeztek meg Pesthidegkútra, olyan helyre tehát, ahol nem sok sikerrel támogathatták volna a főszereg ekkor minden órában várt döntő csatáját. Ebből a tényből is nyilvánvaló, hogy Görgey már Győrből való eltávoztakor eldöntötte, hogy legkorábban Buda előtt vállal csatát — ha ugyan egyáltalán vállal. Joggal tett tehát Kossuth szemrehányást Görgeynek dec. 29-i levelében azért, hogy Lázárt Pesthidegkútra rendelte, „egy felőrára Budától, egy olly lyukba, ahová az ellenség bizony nem jó, ahol csak bujni lehet, ütközni nem.“ L. Kossuth *Összes Munkái*, XIII. 916. o. (Továbbiakban: KÖM.)

³ A levél s. k. fogalmazványát l. OL. Csányi-iratok 1277. rakt. sz.

megszilárdítani Majthényi ingadozó hitét s Csányi néhány héttel később az egykori barát leköszönésének keserű tapasztalatával lesz gazdagabb, Komáromot azonban védőinek hűsége mégis megtartja a hazának. S Csányi bizakodását nem tudja megtörni az a hír sem, hogy a legutolsó visszavonulás reggelén a sereg utóvédjét Bábolnán alaposan megtépázta a barátból árulóvá és ellenséges dandárparancsnokká lett Ottinger. Sőt, erélyes intézkedéseket kíván tenni az összeütközés során gyávának bizonyult személyek és alakulatok ellen; mint „a polgári hatalomnak képviselője a táborban“ felszólítja Görgeyt, hogy tizedeltesse meg e gyáván megfutamodottakat és az alábbi napiparancs kiadását követeli tőle: 1. Az Ottinger által elfogott Porosz herceg gyalogság becstelennek nyilváníttatik, parancsnoka, Széll őrnagy, ha a hadifogságból hazakerülne, haditörvényszék elé kerül. 2. A Császár-huszárok, akik „a magyar huszárok el lehet mondani világszerte híres nevét gyáva, gyalázatos megszaladásukkal bemocskolták“, szigorú büntetést kapnak, parancsnokuk haditörvényszék elé kerül. 3. Az ágyúkat elhagyó tüzérek tisztje és legénysége hasonló büntetésben részesül. „Ezt kívánat tőlünk a magyar nemzet, és a sereg becsülete, ezt az igazság és példa, melyet az események fejlődésére adni kötelesek vagyunk.“⁴

Csányi a napiparancs másolatát megküldte Kossuthnak is és kérte, hogy a Honvédelmi Bizottmány hagyja azt jóvá. Ugyanebben a levélben jelentette, hogy Perczel aznap Sárkányra várják s ezáltal kapcsolatba kerül a főtáborral. Lázár seregének csatlakozását is aznapra várta, „miáltal kevés különbséggel 17 ezeret képezend seregünk“. Közölte azt is, hogy sokallja a Komáromban hagyott erőt, mivel a vár ostrom alá vétele nem valószínű. Egy másik, ugyancsak Kossuthhoz írt asz napi levelében jelentette, hogy Görgey húzódozik a megfutamodottak megtizedeltetésétől, azt mondja, hogy nincsenek hadbírái s hiába kért eddig Pestről, nem küldtek; jó lenne, ha küldene Kossuth kettőt-hármat. „Görgey tábornok el van határozva a védelemre és ütközetre, — nyugtatta meg a Görgeytől nyert tájékoztatás alapján Kossuthot — mielőtt az ellenség a fővároshoz közeledjék, hol? az az ellenségnek mozdulataitól függend.“ Dícsérte Bayer őrnagyot és azt tanácsolta Kossuthnak, hogy vele kellene megvizsgáltatni a főváros védelmére tett munkálakat, „miután ő a mi állásunkat jól ismeri és seregünk hiányaiból titkot nem fog csinálni — azok kevesülni látszanak a nyugalmas állásban, de annál inkább mutatkoznak ezen zordon időbeni mozgásban és visszavonulásban“. A levélírás közben Sárkány felől ágyúzás hallatszik, de tudósítás még nem érkezett. „Már most a csatlakozás után az egymásnak segedelem nem leend nehéz“ — bizakodik Csányi abban a hitben, hogy Perczel csatlakozása nem ütközik nehézségekbe.⁵

Kossuth Csányi tudósítása nyomán értesült az újabb visszavonulás-

⁴ A napiparancs s. k. fogalmazványát l. u. o.

⁵ A Kossuthhoz írt két dec. 29-i fogalmazványát l. u. o.

ról és haladéktalanul parancsot küldött Görgeynek, hogy térjen vissza a felsőgallai elhagyott állásokba és vegye fel a balszárnyon Perczellel az összeköttetést. „Ezen positióban az ütközetet el kell fogadni — parancsolta nyomatékosan Kossuth. — Ha Perczel megtámadtatik, a centrumnak minden esetre, s ha lehet a jobbszárnyak is előre kell nyomulnia támadólag. Ha a centrum támadtatik meg, és Perczel tábornok nem, úgy Perczel tábornok úrnak kell okvetlenül előnyomulni minden erővel. Ha a jobbszárny támadtatnék meg, szintugy Perczelnek kell előnyomulnia minden erővel, a centrumnak pedig a jobbszárnyat támogatnia.“ Ugyanilyen utasítást kapott Perczel is; Perczel engedelmeskedett a kormány parancsának, Görgey nem, s az eredmény az lett, hogy Perczel egyedül maradva, másnap súlyos következményű vereséget szenvedett Mórnál a túlnyomó erejű ellenséggel szemben. Pedig Kossuth nem elégedett meg a fenti utasítással, hanem még aznap este újabb levelet írt Görgeynek. Ebben meggyőző érvekkel magyarázta, hogy a döntő ütközetet nem szabad közvetlenül Buda előtt vívni, hiszen vereség esetén „a seregnek többé nincs hová vonulni vissza, az egész sereget vagy elfogják, vagy a Dunába kergetik, minden ágyú elvész, az egész armada elvész még ha jég nem volna is, ha a híd állna is, Buda szomszédságában vesztett csata után nem tudna a hídon átvonulni; akkor is elfognák, hát még most, midőn híd nincs!“ A gallai ütközet kimenetele nem jelent akkora kockázatot, mert ha szerencsétlenül ütne is ki, a budai sáncok mögé vonulhat a sereg, Görgeynek lesz arra ideje, hogy a Dunán áthozza a sereget „s ha a főváros elveszne is, nem vész el az armada s míg seregünk van, hazánk van“. Ellenkező esetben, ha Görgey Buda előtt veszti el a csatát, „nincs retiráda, nincs menekvés, nemcsak a főváros veszett el, hanem a sereg, ágyú, minden és ezzel a haza“. Bicskét a tartalék összpontosítási helyének szemelte ki Kossuth s másnap már indítja is az első zászlóaljakat; ígéri, hogy öt-hat nap alatt 12.000 főnyi sereget von össze ott. „Őn tehát Gallától kezdve egyetlen egy lépést se adjon fel többé ütközet nélkül — ismétli meg a levél végén a parancsot — azt, hogy legyen-e az utolsó ütközet a budai sáncokban? majd meglátjuk, de az első ütközetnek ott nem szabad lenni. Egy kártyára nem lehet dobni a nemzet sorsát. Ütközzék Ön Gallánál. Igazolja a nemzetnek önbe vetett bizalmát.“ S gondol Kossuth arra is, hogy Perczel és Görgey seregeinek egyesülése után a várható torzalkodásoknak elejét vegye: egyidejűleg felszólítja Vetter tábornokot, hogy a „vetelkedések és ebből származó egyenetlenség“ kiküszöbölése végett vállalja el az egyesítendő sereg fővezérletét.⁶ Válaszol Csányinak is: megdöbbenésének ad kifejezést a bábolnai futás miatt, de a tizedelést nem javasolja, „vigyázni kell, nehogy átmenjenek a zászlóaljak.“ Mellékeli leve-

⁶ Mint ismeretes, Vetter nem vállalta el a fővezérséget, hanem a következő napokban mint vezérkari főnök vett részt a további katonai tervek kidolgozásában. (V. ö. Kossuth dec. 31-i, Csányihoz írt levelével. KÖM. XIII. 935. o.)

léhez a Görgeynek küldött rendeletek másolatait és neki is megismétli a parancsot: nem szabad tovább ütközet nélkül hátrálni.⁷

Ezen a napon, dec. 29-én Madarász László is ír néhány lelkesítő sort régi kedves „druszájának“, Csányinak. Proklamációkat küld neki a tábor fellelkesítésére, közli vele, hogy a délkelet-dunántúli megyék már talpon vannak, „mennek a haza első nagy napjára seregünkhöz“ és bejelenti a képviselők elhatározását: „Ha vezér kell, megyünk mi, írjatok név szerint is ki kell, mi táblabírók nem fogunk gyáván rabul esni egy ellenség kezébe is“. Csányi másnapi válaszában köszönetet mond a lelkesítésért. „Druszám — írja — én nem csüggedek, mindig azt tartám, jönni fog, ha jönni kell, s készen állék jóra-rosszra. Már a Drávánál nem kételkedtem azon, hogy mindent el fognak ellenünk követni, mi tehetségökben áll a gazembereknek, azért akartam vagy Jellacsics ellen, vagy a rácok ellen egyesült erővel munkálkodni, azért akartam annak idejében Bécsnek segítségére menni. Ma nem volnánk ott, hol vagyunk — tör ki belőle a régen visszafojtott keserűség — de haszontalan a múlttól szólni. Most a jelenben kell működni; mit én tehetek teszek, de mi az? Semmi, vagy parányi.“ A képviselők felajánlkozását helyesli. „Ha majd az utolsó csatát küzdjük — írja a továbbiakban — jól teszi mindenki, ha részt vesz a harcban, jól teszi az egész törvényhozó testület is, azzal az utókor tiszteletét fogja megszerezni és a múltnak hibáit expiálni.“ Az azonban nem igen tetszik neki, hogy a képviselők vezéreknek ajánlkoznak. „Édes barátom — írja Madarásznak — bizon köllene olyan Napoleon-féle vezér, hacsak homoeopathicus adagban is. de a sok vezér nem igen fér össze. Szeretném, ha kijönne valaki megítélni értelmesen állásunkat, de olyan egyéniség, aki a pesti dolgokat is ismeri. Ez eránt írtam Elnök úrnak is; tudom, mennyi dolga van annak szegénynek, és nektek, kik az élén álltok a napi eseményeknek. Csak most egyetértés, aztán álljon be ismét a magyar civódás, oda se neki.“ A képviselőket csak úgy látná szívesen, ha egyik dandártól a másikhoz menve lelkesítő felhívásokat olvasnának fel, beszédeket tartanának, azután visszamennének Pestre. „Én a seregnél a dictioikat nem győzőm — írja — faciat quisquis suum — de nem kell sokszor ismételni, hiszen az ismétlésekre nem igen lesz időnk.“⁸

Az idő valóban sürgetett s a képviselők sem a táborbamenetelen törték a fejüket a decembervégi napok rohanó eseményei között. December 30-án a Honvédelmi Bizottmány tagjai a fővárosban lévő tábornokokkal és vezérkari tisztekkel együtt haditanácsot tartottak s megállapodtak abban, hogy a vesztett csata esetén visszavonuló sereget még abban az esetben sem lenne tanácsos a fővároson keresztül visszavonni, ha a csata nem a főváros közvetlen közelében történék. Ezért azt az

⁷ Kossuth két Görgeyhez intézett rendeletét, a Vetternek szóló felkérést és a Csányinak írt választ l. KÖM. XIII. 915. s. köv. o.

⁸ Madarász levelét l. KÖM. XIII. 920. o. Csányi válaszáat OL. Belügymin. Rendőri és Postaosztály 1849. 30. kútfő 319. tétel.

utasítást adtak Görgeynek, hogy ott, ahol van, ütközzék meg az ellenséggel s ha vereséget szenvedne, a sereg zömével — a jobbszárny nélkül, de Perczel csapataival együtt — a Duna jobbpartján vonuljon Eszék felé s ha a Duna beáll, keljen át, a bácskai és bánáti táborral egyesülve tisztítsa meg a délvidéket, és azután hangolja össze az Erdélyben működő Bemmel a további hadműveleteket. Ha pedig a Dunán nem tudna átkelni, vonuljon Eszék alá s hódítsa meg Szlavóniát és Horvátországot, vagy esetleg Péterváradra támaszkodva működjék tovább. A terv szerint a jobbszárnyak lett volna a feladata, hogy a fővárosig visszavonulva lehetőleg lassítsa az ellenség előnyomulását s azután Szolnok irányában vonulva fedezze a kormány és az országgyűlés útját, amelyek — ez 30-án már eldöntött dolog volt — vereség esetén Debrecenbe teszik át székhelyüket.⁹

A fenti haditerv azonban már nem kerülhetett kivitelre s így realizációját sem lehetett a gyakorlat próbájának alávetni. Dec. 30-án ugyan még felvillanyozták némileg a közvéleményt és az országgyűlést a Bem sikereiről és Kolozsvár visszafoglalásáról érkezett hírek — Kossuth sietett is a seregvezéreket a felemelő példa követésére felszólítani¹⁰ — ugyanaznap este azonban befutott Perczel móri vereségének a híre is s az új helyzet megváltoztatta az összes védelmi elgondolásokat. Perczel seregének szétszóródása azt a veszélyt rejtette magában, hogy az ellenséges sereg jobbszárnya akadály nélkül nyomulhat a főváros közelébe, s erre való hivatkozással Görgeynek könnyű volt az ütközetvállalás mellett kardoskodó Csányit meggyőzni az újabb visszavonulás szükségességéről. Csányi keserű levélben számolt be erről Perczelnek.

„Szegény magyar hont hová juttatja az eldarabolt erő — írta Perczelnek Bicskéről a csatavesztés hírére — mi elnök és bizottmányi határozott rendeletnél fogva itt valánk ütközendők, de már most a te állásodhoz kell magunkat alkalmazni, különben mind a két tábor elviszi az ördög s a hon menthetetlenül veszve van. Írd meg határozottan véleményedet, hogy ahhoz képest szólhassak én is, mert jóllehet stratégiai tekintetben nincsen semmi szavam, mégis véleményemet, mint mindenkor, ki fogom mondani. Aztán történjen bármi, én megyek a táborral, ahová a sors vezérli, jó vagy rossz tervvel a vezér nézetéhez képest. kinek át van adva a hadnak vitele. Én a hazám szerencsétlenségét túlélni nem akarom.“¹¹

Görgey újabb visszavonulása, amely a dec. 31-ére virradó hajnalban kezdődött meg, megfelelt a Kossuth körül tevékenykedő vezérkar elgondolásának is. Ezen az óvatos katonának — nyilván a képviselőház többségével egyetértve — még a Perczel vereségét követő éjjelen parancsot küldtek Görgeynek, hogy seregét vonja vissza a Buda előtti utolsó védelmi vonalra és zárja el a Székesfehérvár felől várható ellen-

⁹ A németnyelvű utasítást és Kossuth kísérelését l. KÖM. XIII. 923. s. köv. o.

¹⁰ A seregvezérekhöz intézett dec. 30-i köriratát l. KÖM. XIII. 927. o.

¹¹ OL. Csányi-iratok 1272/b. sz.

ség útját.¹² A pánikhangulatban kiadott rendelkezés felmentette Görgeyt az útközvetvállalás kötelezettsége alól, hiszen a közvetlenül Buda előtt vállalandó útközvet veszélyeire éppen Kossuth mutatott rá néhány nappal korábban igen helytálló érvekkel. Másnap, 31-én azonban kiderült, hogy a Perczel seregének teljes megsemmisüléséről szóló hírek túlzottak voltak s még Székesfehérvár sincs az ellenség kezén. Ezért Kossuth megpróbálta némileg helyrehozni az elhamarkodott intézkedés káros hatását. Reggel 9-kor írt levelében már ismét arra szólította fel Görgeyt, hogy „verje meg az ellenséget ha lehet, csináljon a nemzetnek jó újesztendőt,“ ha pedig ez nem lehet, „tartsa meg az országnak a sereget, arra hozva azt a megsemmisítést kikerülő biztonságba, amerre lehet, Eszéknek ha lehetséges, ha nem lehetséges, erősen tartva a posztókat Budára úgy, hogy a hídon csapatonként átvonulhasson. Ez nagy feladat, igen nagy — tette hozzá Kossuth — de csatavesztés esetén attól függ a haza sorsa. Míg seregünk van, van hazánk.“ Egy másik, keltezetlen, de tartalma szerint ugyancsak 31-én írt levelében újból nyomatékosan kérte Görgeyt, hogy „a csatának Budán túl, nem Budán bent kell vívatni“; közölte vele, hogy csatavesztés esetén a várost magát nem fogják harctérré tenni, de hangsúlyozta, hogy „Budapest elvesztével a hazát nem adjuk ám fel; elvész Budapest, mint elveszett Győr, de azért az ország megvan, meg kell lennie“. Beszámolt Görgeynek arról, hogy milyen intézkedéseket tett a Dunán való átkelés megkönnyítésére s bejelentette neki, hogy az országgyűlés és a kormány Debrecenbe költözik. „Mert a főváros elvesztésével — írta Kossuth — nem szabad a sereget, mely ügyünkhöz állott, szélnek eresztetni, hanem fel kell tartani, s hogy fizetésről, élelmezésről etc. gondoskodhassunk, az országgyűlésnek szabad helyen kell együtt lennie, menjen Debrecenbe, a sereg pedig a Tiszához.“¹³

Görgey főhadiszállása azonban a levelek vételekor már Budafokon volt és serege is nagyjából elfoglalta a főváros védelme számára kijelölt utolsó védelmi vonalat, bár erre a lassan mozgó és a fővárostól még jelentős távolságban lévő ellenség egyáltalán nem kényszerítette. A visszavonulásról szóló jelentés vétele után Kossuth elérkezettnek látta az időt, hogy az országgyűlés meghozza a tervbevetett fontos döntéseket. Ezért a koradélutáni órákban levélben felszólította Pázmándy képviselőházi elnököt, hogy hívja fel az országgyűlést, „hogy még ma határozzon, mert ha a Buda tőzomszédjában vívandó csata el találna veszni s a sereg húzódnék a Tisza felé, én az illy zavar végpercében nem látnám magamat képesnek a kormányzatot akkint együtt tarthatni, mikint a seregekről gondoskodás s ezzel hazánk megmentése kívánja.“ Azt javasolta Kossuth, hogy maradjon hátra egy háromtagú bizottság a sereg helybeli ügyeinek intézésére, az országgyűlés és a kormány pedig más-

¹² A dec. 31-i keltezésű, de a Perczel „mai“ vereségéről beszélő, tehát még éjjel kiadott németnyelvű rendelkezést l. KÖM XIII. 933. o.

¹³ A két levelet l. u. o. 932. s. köv. o.

nap induljon Debrecen felé.¹⁴ A képviselőház zárt ülése még a délutáni órákban a magáévé tette Kossuth javaslatát, ugyanígy Batthyány Lajos arra irányuló indítványát is, hogy az országgyűlés indítson békekövetséget Windischgrätzhez. A javaslatok elfogadása után — de még az estére összehívott nyilvános ülés végleges döntése előtt — Kossuth közölte a költözési tervet Csányival. A már ismert érvekkel okolta meg a döntést és rábizta az elhagyandó főváros feletti kormánybiztosságot. „A kormány székhelye áttétetvén — írta neki — Te leszel itt, míg a tábor itt van, a főhatóság, mint voltal mindenütt, hol a tábor volt. Aszerint tedd tehát intézkedéseidet.“ A levélhez mellékelte felhatalmazásban is arra utasította, „hogy valamint egyebütt, hol a tábor volt, van és lesz, úgy Budapesten is országos teljhatalmú biztosi hatóságát egész mértékben gyakorolja.“¹⁵

Csányi rögtön Kossuth levelének vétele után válaszolt. Este 10 órákor a budafoki főhadiszálláson kelt levelében közölte Kossuthal, hogy mivel a levélből nem derül ki a kormány és az országgyűlés indulásának időpontja, másnap reggel bemegy a fővárosba Kossuthal értekezni s mindjárt ott is marad „a kellő intézkedések megtételére“. „Rendelkezésekre állok, míg mozogni tudok — írta — csak még néhány napig legyen időnk seregeink gyűjtésére; a közel Tisza felköltésére még van idő.“ Görgeyvel is közölte, hogy jókor reggel hozzon rendbe mindent a seregnél és legyen készen, hátha a kormány övele is kíván értekezni. „Nekünk — írta a sereg erejéről — azon kívüli, mit most küldöttél, el merem mondani, nincsen több 14.000 emberünknel. Így kell napról-napra kisebb számot írni, sok elmaradt, sokat elfogtak, 7000 Komáromban.“ „Óhajtalak látni, ki tudja még másutt? — fejezte be a levelet — Csak a Duna be ne fagyjon.“¹⁶

Egyik kívánság sem teljesedett be. Csányi nem találkozhatott már Kossuthal, mert a kormány és a képviselők az éjszakába nyúló drámai ülés után azonnal a vasútállomásra siettek s még azon éjjelen elhagyták a fővárost. S befagyott a Duna is, alkalmat adva az ellenség bekerítő csapatainak átkeléséről szóló álhírekre, amelyek csak fokozták a zavart és rémületet a menekülésre készülők soraiban. A kormány és a képviselőház elköltöztetése észszerű intézkedés volt s azzal az eredménnyel járt, amelyet Kossuth várt tőle: létrehozta a további önvédelmi harc szilárd bázisát. Az elköltözés elsietett végrehajtása azonban kétségtelenül az ellenség ereje túlbecsülésének a következménye volt, rendkívül károsan befolyásolta a lakosság hangulatát, az általa előidézett fejtelenség megnehezítette a főváros kiürítésének tervszerű végrehajtását, végső fokon pedig önigazolásra adott kitűnő érvet azoknak a katonai vezetőknek, akik a főváros közelében sem szándékoztak utközvetbe bocsátkozni az ellenséggel. Így látta ezt Csányi is, amikor újév

¹⁴ A Pázmányhoz írt levelet l. u. o. 934. o.

¹⁵ Az este 7 órákor írt levelet és a meghatalmazást l. u. o. 935. s köv. o.

¹⁶ Csányi levelének fogalmazványát l. OL. Csányi-iratok 1277. rakt. sz.

reggelén bejött a fővárosba és a kormány helyett már csak annak búcsúfalragaszait találta a pesti utcákon. De azért munkához látott és első tapasztalatairól még aznap beszámolt Kossuthnak. „Bejöttem ma reggel Pestre, értekezendő a teendőkről — írta csalódottan — és mikoron ideértem, már senkit sem találtam. Azt sem tudtam, kihez intézem első szavaimat, első lépésemet. A várost úgy leltem, mint képzelhetni a pestistül fenyegetett, halálos vésszel szembenező testületet, lehangolva minden, minden, különbség nélkül az elhagyatás szomorú érzetében. A városháznál gyűlést tartattam, úgy látszott, hogy sikerült egy kevésbé őket felemelni.” Közölte, hogy Vetter is bosszús a történetek miatt, de a vezérkari főnökséget vállalja, Perczelrel már tárgyalt Csányi lakásán s remélhető, hogy Görgeyvel együtt alárendelik véleményüket Vetter nézeteinek. A sereg is demoralizált, néhány napi szervező munkára van szükség a rendbeszedésére. „Csak engemet várt volna be a kormány — tört ki belőle az elkeseredés — egy pár napi előkészület előkészítette volna a közönséget és a távozásnak illy hatása nem lett volna; sem ma, sem holnap ellenséget mi látni nem fogunk. Lehet, hogy holnap az elő és hátsó csapatok közt leend ütközet, de az még nem ultimo giorno Pompeji. Megkísértendjük a lehetséget; azért most már én is lehangoltabb vagyok, de még korántsem reménytvesszett. Még minden jóra fordulhat.“ De még a gyors eltávozásnál is kevésbé helyeselte Csányi a békekövetség elküldését. „Az a Windischgrätzhez küldés — írta róla ugyanebben a levélben — rosszabb hatású egy csatavesztésnél. Az maga jobban felbátorítja az ellenséget egy győzelemnél, és a következése, teljes bizonyossággal mondom, semmi, sőt nem semmi, hanem egy egyszerű büszke megbántása leend a nemzetnek, az Elnök úr akarata nem lehetett.“ Kossuth érezte Csányi igazát mind az eltávozás, mind a békekövetség kérdésében. Másnapi, Szolnokon kelt válaszában az elsőre nézve ugyan azzal érvelt, hogy a fővárost nem a kormány elköltözése hangolta le, hanem „az örökös retiráda és csatavesztés”, az elköltözésnek ellenkezőleg emelni kellene a közhangulatot, mert az látszik belőle, „hogy bizon még Budapest elvesztésével sem adjuk fel az országot, hanem reátámaszkodunk Magyarország tősgyökeres vidékére.“ A békeküldöttségről azonban kijelentette, hogy az valóban nem az ő műve, „Az bolondság, mert sikere nem lesz, nem lehet, de ép azért ártalom sem lesz belőle.“ S a dec. 31-i szűkszavú megbízatás után csak úgy áradnak az elnök megbízatásai a kormánybiztoshoz a lakosság hangulatának emelésére, az államjavak elszállítása körüli zavarok megszüntetésére, a vasút munkájában mutatkozó gyanús jelenségek megvizsgálására, a vasútvonal későbbi elpusztítására stb.¹⁷

Csányi új munkakörét is a tőle megszokott eréllyel és lelkiismerere-

¹⁷ Csányi levelét, Kossuth jan. 2-i válaszát és egyéb intézkedéseit l. *KÖM.* XIV. 16. s. köv. o.

tességgel látta el. Gondoskodott a fővároson átvonuló csapatok ellátásáról, a pályaudvaron személyesen irányította és ellenőrizte az államjavak elszállítását, gondoskodott arról, hogy a minisztériumok irattárai, a fegyvergyár felszerelése, a katonai ruhatár, a lőszerkészlet és a katonai szempontból fontos készletek a vasúton elinduljanak a kormány új székhelye felé. Egyidejűleg falragaszokon nyugtatta meg a főváros lakosságát arról, hogy a kiürítés csak ideiglenes és a kormány elköltözése csak azt tanúsítja, „hogy a hazát még elveszettnek nem hiszi, hanem szent földjének minden léptét utolsó hantjáig védeni, mi eddig elveszett, újított erővel visszavenni, vagy ha Isten úgy akarja, sírján veszni eltökélt komoly szándékát”.¹⁸ Hathatósan segítette Csányit a kiürítés nehéz munkájában az első napon maga Madarász László¹⁹ a további napokon pedig Madarász hivatalának az a kis különítménye, amely Gömöri Andor rendőri tanácsos vezetésével maradt vissza a fővárosban. De hasznos segítséget jelentett Csányi számára maga Vetter is, aki nemcsak a főváros lakosságának megnyugtatójának járt elől jó példával. hanem a hivatalok és hadi készletek elköltöztetését is személyesen ellenőrizte. A kiürítés hatalmas erőpróbát jelentett a pest—szolnoki vasút számára; ennek idegen származású vezetői az ugyancsak jobbára idegen részvényesek érdekeinek védelmében bizony nem nagy lelkesedéssel látták, hogy az állam érdeke nemcsak a jövedelmező forgalom beszüntetését kívánja áldozatul, hanem a kocsipark Szolnokra történő összpontosítását és a vaspálya megrongálását is. Ezért közömbösen, sőt ellenesen álltak szemben a kiürítés sürgető feladataival s csak Csányi és munkatársai erélyes fellépése tudja megfelelő közreműködésüket biztosítani. A korlátozott mennyiségű kocsipark és az egyvágányú pálya azonban még így is szinte legyőzhetetlen akadályokat állított a kiürítés munkája elé; a rendelkezésre álló mozdonyok, valamint személy- és teherkocsik legnagyobb mértékű igénybevételével dec. 31-étől naponta öt vonatot indítottak Szolnokra az államjavakkal — jan. 1-én hatot —, de még ezenkívül is a szekerek százait kellett Csányinak mozgósítani, hogy feladatát csak a legszükségesebb mértékben teljesítse.²⁰ Feladatát a rendelkezésre álló idő és eszközök korlátozottságához képest jól oldotta meg, nem az ő igyekezetén múlt, hogy ennek ellenére tekintélyes meny-

¹⁸ Egykorú nyomtatvány. OL. Kossuth Polizei-Akten 709. sz.

¹⁹ Madarász jan. 1-én este ½ 9 órakor még Pesten kérte Csányit, hogy utasítsa a minisztériumok osztályfőnökeit, hogy „a szükséges, de nem igen számos személyzettel ezen rendelet kiadásától 24 óra alatt a vaspályán Szolnokra induljanak a legszükségesebb kellekekkel.” (OL. Csányi-iratok 1271. rakt sz.)

²⁰ A főváros kiürítésére vonatkozó rendkívül érdekes iratanyag főként két gyűjteményben található: Csányi iratainak 1271. rakt. számú csomójában és a Rendőri és Postaosztály iratai között, főként a 214. rakt. számú csomóban. — A felhasznált szekerek számára lehet következtetni Csányi egy jan. 2-i rendeletéből, amelyben Pest megéjt 600 szekér és 300 elfogat kiállítására szólítja fel (Csányi-iratok 1271. rak. sz.), valamint Madarász egy szolnoki intézkedéséből, amellyel a Szolnokra érkező javak továbbszállítására napi 300 szekeret igényel. (Rendőri és Postaosztály 1. kútfő 479. tétel.)

nyiségű hadifontosságú anyag került a fővárost megszálló ellenség birtokába.

Csányi főkormánybiztosi hatásköre azonban ezekben a sorsdöntő napokban nem merülhetett ki a főváros rendjének fenntartásában és a kiürítési munkálatok irányításában. Továbbra is ő képviselte a polgári hatalmat a hadseregnél s ez a hatásköre különösen nehéz feladat elé állította akkor, amikor a seregvezérekkel egyetemben arról kellett dönteni, hogy a főváros kiürítése és a kormány Debrecenbe költözése nyomán kialakult új helyzetben milyen irányt szabjanak a sereg további tevékenységének. Erre a kérdésre volt hivatva választ adni az a haditanács, amelyet január 2-án reggel Csányi szállásán, az Emmerling-fogadóban tartottak s amelyen Csányi elnökletével Vetter, Görgey, Perczel, Répássy, Lázár tábornokok, Kohlmann ezredes, valamint Klapka, Pusztelnik és Bayer őrnagyok vettek részt. A haditanács lefolyásának részleteiről korábbi forrásaink csak pontatlanul tájékoztatnak bennünket, eredményéről és végzéseiről a szakirodalomban meglehetősen egyforma kép alakult ki. Eszerint a haditanács a Buda előtt vívandó döntő ütközettől a kormány eltávozása után nem várhat akkora eredményt, mint amekkora kockázattal járt volna. Ezért elhatározta a főváros feladását és a további mozdulatok célját abban jelölte meg, hogy a Tisza vonalának biztosításával lehetővé tegyék egyrészt a kormány nyugodt szervezőmunkáját, másrészt az összes erők összpontosítását a döntő ellentámadásra. E terv gyakorlati kivitele érdekében Görgey azt a feladatot kapta, hogy seregének nagy részével a Duna bal partján vonuljon észak, majd nyugat felé, szálljon szembe Simunicis előnyomuló seregével, mentse fel Komáromot és veszélyeztesse az ellenség hátsó vonalait, ha pedig itt túlnyomó erőbe ütköznek, a bányavárosokon és a Szepeségen át haladjon az összpontosításra kitűzött hely felé. Perczel feladata lett, hogy kiegészített hadtestével a Duna—Tisza-közén gátolja meg az ellenségnek a kormány székhelye, Debrecen felé tervezett előnyomulását; döntő ütközet elfogadásától azonban óvták addig, amíg a bácsbánsági seregeknek ugyancsak a haditanács által kilátásba helyezett felvonulása meg nem történik. A Répássy tábornok parancsnoksága alatt álló tartaléksereget is Perczel vezénylete alá helyezték, ugyanakkor állomáshelyét a Tiszán túl, a Szolnok—Debrecen közti térségen jelölték ki. A tanácskozások részleteiről a közhasználatban lévő munkák általában keveset szólnak s nem ismertetik a tanácskozás egyes résztvevőinek a felmerült kérdésekben való állásfoglalását sem. Pedig ezeknek a részleteknek és állásfoglalásoknak az ismerete eléggé fontos lenne ahhoz, hogy a döntő jelentőségű haditanács határozatait helyesen értékelhessük. Éppen ezért nem lesz fölösleges, ha a továbbiakban a résztvevők és a hozzájuk közelálló emlékiratai és művei alapján próbáljuk meg pontosabban rekonstruálni a haditanács lefolyását.

A haditanács főszereplői közül időrendben Görgey nyilatkozik elő-

ször emlékiratainak 1852-ben megjelent németnyelvű első kiadásában.²¹ Elmondja, hogy Kossuth utolsó, ütközetet parancsoló levelének vétele után január 2-án reggel Pestre sietett, hogy meggyőzze Kossuthot, hogy csata esetén a hadsereg megmentését és a fővárosok megkímélését nem lehet biztosítani. Kossuthot azonban már nem találta Pesten, ezért Vetter tábornokhoz fordult, előadta neki kétélyeit és felajánlotta neki a sereg parancsnokságát. Vetter ezt nem vállalta el, hanem megígérte, hogy haditanácsot hív össze, amely Görgey feladatát a kivihetőséghez képest módosítja és megállapítja a legközelebbi jövőre szóló honvédelmi intézkedéseket. A haditanács még aznap össze is ült, és meghozta intézkedéseit. Ezek értelmében a sereget ütközet nélkül a Duna bal partjára kellett áthozni, ennek megtörténte után Perczel Szolnok felé hátrál, Görgey pedig azt a feladatot kapta, hogy haladjon serégével Vác felé, majd a Vág mellékén Simunics ellen tevékenykedjék. Ezzel az intézkedéssel az volt a haditanács célja, hogy az ellenség főerejét a Debrecenbe szolgáló legrövidebb hadműködési vonaltól eltérítse. Elhatározta azt is a haditanács, hogy a délvideki hadműveletek abbahagyandók s az ottani erők a kormány székhelyének védelmére felrendelendők. A távolabbi cél a Mészáros-féle, Perczel-féle és a déli seregek összevonása, míg Görgeynek állítólag belátására bízta a haditanács, hogy serege hátrálási alapjául Komáromot, vagy Tisza vidékét válassztja-e? Az erők némi kiegyenlítése végett Görgey átengedi Perczelnek 1 gyalogzászlóalját, 12 század huszárt és egy 12 fontos üteget.

Ennyit ír Görgey a haditanács lefolyásáról és végzéseiről, semmi többet.²² A másik főszereplő, Klapka György már lényegesen többet mond nála. Emlékiratainak 1861-ben megjelent II. kötetében²³ a kormány és az országgyűlés eltávozásának ismertetése után elmondja, hogy Vetter tábornokkal, akinek ő törzskari főnöke volt, kidolgozták az új visszavonulási és védelmi tervet. Közben január 2-án Görgey megbízásából Bayer őrnagy Pestre jött és megkérdezte Vettert: mi a főfeladat, a hadsereg megtartása vagy a főváros megvédése? Ezt a kétértelmű, vagy nagyon is egyértelmű kérdést hosszabb beszélgetés követte a hadsereg szelleméről, hangulatáról, harcképességéről s a beszélgetés alapján az a vélemény alakult ki, hogy a főváros előtt nem lehet döntő csatát kockáztatni, a sereget át kell hozni a bal partra, a fővárost ki kell üríteni. Január 3-án este Buda körül kell koncentrálni a sereget, 4-én délután pedig részben a Lánchídon, részben a jégen át meg kell

²¹ *Görgey: Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848. und 1849.* Leipzig, 1852. I. Bd. 139. s. köv. o. Az 1911-ben Budapesten megjelent magyar kiadás (Életem és működésem Magyarországon az 1848 és 1849 években) szerinti fordításban hozza a németnyelvű kiadás szövegét.

²² Ugyanúgy, de némileg bőbeszédűbben ismerteti a haditanács lefolyását *Görgey I. is (1848 és 1849-ből. Emlények és benyomások.* Bp. I. köt. 1885. 101. s. köv. o.), aki a haditanács időpontjában Pesten volt és bátyjának is segédkezett emlékiratai megírásánál.

²³ *Memorien von Georg Klapka II.* Bd. Leipzig, 1861. 121. s. köv. o.

kezdeni a visszavonulást. Ez alkalommal beszéltek meg azt is, hogy milyen irányban vonuljon el Görgey: ebben a kérdésben Bayer, Vetter és a jelenlévő Klapka nézetei megegyeztek. Nem sokkal később maga Görgey is Pestre jött, egyetértett a határozatokkal s megkérdezte Vettert, miért nem akarja a főparancsnokságot átvenni? Tréfálkozva tette hozzá, hogy ő maga jó kémikusnak, de egyáltalán nem nagy vezérnek tartja magát. Hogy a súlyos döntések felelősségét közösen vállalják és a szükséges intézkedéseket a többi vezérrel is megbeszéljék, haditanácsot határoztak el Csányi kormánybiztos lakására és megbízták Klapkát, hogy az elhangzott végzések alapján dolgozza ki a haditanács részére az új működési tervet. Azonban még a haditanács megtartása előtt bekövetkezett az ellenség ténylegi támadása balszárnyuk ellen, ezért a haditanácsot csak január 4-én délelőtt lehetett megtartani. A már ismertetett résztvevőkkel megtartott haditanácson három kérdést tárgyaltak meg. Az első a főváros harc nélküli kiürítésének kérdése volt, ezt rövid tanácskozás után helybenhagyták, indokul felhozták a Buda előtti állások veszélyességét, azt a lehetőséget, hogy az ellenség a befagyott Dunán bármely neki tetsző ponton átkelhet és a magyar sereg hátába kerülhet, az ellenség túlerejét és az esetleges vereség végzetes következményeit. A tanácskozás második pontját, az új haditervet vita nélkül, egyhangúlag elfogadták. Lényege az ország belsejébe való visszavonulás, az erők koncentrációja, a Tiszának mint védelmi vonalnak a felhasználása, a Délvidék kiürítése, Erdély mihamarabbi visszaszerzése, Schlick kiűzése, Görgey diverziója volt. Görgey feladata az ellenség hátsó vonalainak veszélyeztetése lett, s Komárom, vagy a bányavárosok jelöltettek ki neki visszavonulási pontul. Az ellentámadás időpontjául február elejét tűzte ki a haditanács. Megállapította a haditerv a magyar seregek új beosztását is. A harmadik kérdés a kivitelezés mikéntje volt. A határozatok értelmében Görgey 4-én átkel a Dunán, 5-én el kell érnie Vácot; Perczel fedezi Görgey visszavonulását, utána ő is átkel a Dunán, elrontja az átkelőhelyeket s még ugyanazon a napon Üllőig és Vecsésig nyomul, felveszi az érintkezést Répássyval, aki már 4-én elhagyja Pestet és a következő napon eléri Monort. A teljes elvonulásig Perczel lesz a főváros katonai parancsnoka. E határozatok lettek Klapka szerint az alapjai annak a védelmi rendszernek, amelynek alapján Magyarország hihetetlen gyorsan ki tudta fejteni erőit. A haditervet szétküldték és január 5-én délre már üres volt a főváros.

Látjuk, a két főszereplő különböző részletességű előadásában vannak ellentmondások. Szaporodnak ezek az ellentmondások akkor, ha megnézzük Klapka emlékiratainak negyedszázaddal későbbi változatát.²⁴ Ebben csak néhány sort ír a haditanácsról, időpontját január 2-ára teszi s arról ír, hogy az általa és Vetter által előre elkészített haditervet Perczel először hevesen ellenezte, végül azonban a többiek-

²⁴ *Klapka György: Emlékeimből. Ep. 1886. 68. s. köv. o.*

kel együtt ő is elfogadta. Korábbi előadásához képest új adatokat tartalmaz munkájának a haditanácsot megelőző része, amelyben elmondja, hogyan érkezett a Délvidékről december 30-án Pestre, hogyan találta a fővárost Perczel móri veresége miatt rendkívül nyomott hangulatban, hogyan ment be a Honvédelmi Bizottmány ülésébe, milyen párbeszédet folytatott Kossuthal a móri vereség következtében előállott helyzetről, hogyan adta elő ő Kossuthnak lényegében a január 2-án elfogadott haditervet, hogyan helyeselte azt Kossuth s hogyan bízta meg őt, hogy Vetterrel együtt tegye meg a szükséges lépéseket a terv végrehajtására.

Hallgassuk meg ezek után a harmadik főszereplőt, Vetter Antal tábornokot, aiknek — mint láttuk — elsőrangú szerepe volt a haditanács döntéseinek kidolgozásában. Vetter emlékiratainak²⁵ ezek a részei ezideig ismeretlenek lévén, talán nem lesz szükségtelen a kéziratnak a sorsdöntő napokra vonatkozó fejezetét kissé részletesebben ismertetni.

„A Honvédelmi Bizottmány Pesten, 1849 december 31-én, késő este Kossuth lakásában tartá utolsó titkos tanácskozását — írja Vetter — melyre magam is hivatalos voltam. A tanácskozás főtárgyát képezte úgy a saját, mint az ellenség mozgolódásairól szóló legújabb hírek, valamint az eddig történtek és még teendők fölötti jelentések összeállítása és megrostálása. Az összes tagok hangulata a komoly helyzethez képest igen nyomott volt. A jövő valóban vígasztalannak tűnt fel: a remény, amelyet még tápláltunk, nem alapszik vala ama várakozáson, hogy a Windischgrätz herceghez menesztett küldöttség óhajtott választ hozand, hanem a magyar kormány állhatatos kitarításában, a magyar nemzet hazafias érzületében, a honvédparancsnokok erélyes működésében és összetartásában, valamint végre az ellenség ismeretes pedans, erélytelen eljárásában.

Éjjeli 11 órakor búcsúztam el a választmány tagjaitól, anélkül, hogy határozottan megállapodtunk volna abban, hogy a választmány tagjai a képviselőkkel együtt mely napon és órában hagyják el a fővárost. Valami nagy sietség szüksége nem is forgott fenn, hiszen az ellenség még jócskán távol volt Budapesthez. Lakásomra (a „Magyar királyhoz” címzett vendéglőben) visszatérve, nyugalomra tértem, de csakhamar felverték álmomból. Egy küldönc hozta Kossuth levelét, mely a következő sajátos sorokat tartalmazá: „Azon pillanatban, melyben ön e sorokat veszi, a honvédelmi bizottmány már útban van Debrecen felé. Csányi kormánybiztos megérkezte a katonai és polgári hatalom ezennel ideiglenesen önre ruháztatik.” Éjfélutáni 1 óra volt, midőn e levelet kézhez vettem. Miután sebtiben felöltözököttem volna, Kossuth lakásáig hajtottam. Az utcáról már nem volt kivilágítva egy szoba sem, a kapu pedig be volt zárva: a ház kihaltnak látszott. Hogy

²⁵ Vetter Antal emlékiratai. Töredékes kézirat. Német eredetiből ford. Abafi-Aigner Lajos. Orsz. Széchenyi Könyvtár kézirattára. Quert. Hung. 3030. sz. Kétezetlen, de kétségtelenül legalább két évtizeddel az események után keletkezett.

Kossuth mi okból nem közölte velem az ülés tartama alatt, hogy az elutazás még az éjjelre van tervezve: az előttem mai napig talány maradt.“

Elmondja azután Vetter, hogy rögtön hívatta Klapkát, aki vezérkari tisztként alája volt rendelve. Tőle megtudta, hogy Görgey Perczel veresége következtében az Érd—Tétény—Sóskút—Budaörs—Óbuda—Krisztinaváros vonalra vonult vissza. Leírja a főváros izgatott hangulatát, a nyugalom helyreállítására hozott intézkedéseket; ő megnyugtató beszédet tartott a tömeghez, felemlítette, hogy Görgey Téténynél győzelmet aratott s közölte, hogy a fővárost kímélni fogják a következő hadműveletek során.

„Január 2-án — folytatódnak Vetter visszaemlékezései — Görgey tábornok bejött Promontorról, Kossuth egyik rendelete iránt velem tanácskozándó, határozottan kijelentvén, hogy azt nem teljesítheti. Kossuth ugyanis meghagyta neki, hogy a fővárost védelmezze, mely rendeletről nekem, mint ideiglenes hadügyminiszternek és tábornkari főnöknek tudomásom nem volt.“ Itt arról ír Vetter, hogy Kossuthnak általában szokása volt az alárendelt parancsnokokkal fellebbvalóik tudta nélkül levelezni, nekik rendeleteket küldözgetni s ezzel hozzájárult a sereg fegyelmének meglazulásához. „Görgey tehát kijelenté — folytatja a kis kitérő után — hogy a védelmezési parancsot nem teljesítheti s ebben — a közben tökéletesen megváltozott szomorú viszonyoknál fogva — tökéletesen igazat adtam neki. Nem úgy másik javaslatára nézve, mely szerint tőle a dunai hadsereg főparancsnokságát azonnal a kormány tudta nélkül átvegyem s a főváros védelmezését saját felelősségemre talán mégis keresztülvihetném.“ Vetter először látta ekkor Görgeyt s meglepte, hogy egy volt császári tiszt ilyen felelőtlen ajánlatot tesz a felsőbbség tudta és hozzájárulása nélkül. Az volt az érzése, hogy Görgey már ekkor forgatta fejében január 5-i lázadó nyilatkozatát. Visszautasította az ajánlatot és közölte vele, hogy a tábornokokkal haditanácsban kívánja a teendőket megbeszélni.

„Másnap (január 3.) az éppen akkor Pestre érkezett Csányi kormánybiztoshoz mentem — folytatja Vetter — és felkértem, hogy a haditanács ülésében részt véve, abban az elnökséget vállalja el. Még aznap 10 óraker megjelentek tanácskozás céljából rájtunk kívül: Görgey, Perczel, Répássy tábornokok — akiket még eddig személyesen nem ismertem — és a tábornkari főnököm, Klapka őrnagy. A tanácskozást Csányi hosszabb beszéddel nyitotta meg, amelyben mindenekelőtt az ország szomorú helyzetét ecsetelte és kiemelte az oly intézkedések szükséges voltát, hogy mentessék, ami még menthető. A honvédelmi bizottmány és képviselői testület hirtelen távozását azzal mentegette: a kormánynak az okból kell vála sietnie, hogy Debrecenben mielőbb újra szervezkedhessék. Továbbá kifejté, hogy ügyünk jobbra fordultára még nem tűnt el minden reménység és végül különösen hangsúlyozta,

hogy a nemzet sorsa jelenleg a hadsereg vezetőinek a kezében fekszik s ennél fogva felkért bennünket, hogy a szerencsétlen országnak s szent ügyének ezentúl is szenteljünk szolgálatainkat s a szükséges egyetértésben vezessük a katonai működéseket. Ezek után felkért engem, hogy a haditanácsot ismertessem meg a hadsereg jelenlegi helyzetével.

A feladat nem volt könnyű, mert most is, miként majdnem az egész háború alatt, az egyes seregek parancsnokai amily sűrűn kérelmezték a pénz, csapatok, ágyúk, ruházat és lőszeresek küldését, oly fölöttébb gyéren küldték be a minisztériumhoz állag- és szolgálati táblazataikat és jelentéseiket, a leggyérebben pedig a felhasznált pénz hovafojtásának kimutatását és elszámolását.

Mindazáltal annyira-amennyire hű képét ecsetelém az ország különböző részeiben lévő csapatok állagának és elhelyezésének, előterjesztém a kimutatást a hadsereg kiegészítéséről, az újonnan elrendelt újoncokról, az ellenség által még meg nem szállt vidékekről, a fegyverzeti, felszerelési és lőszerbeli készletekről, valamint végül a már a Tisza mögé szállított hadi eszközökről. Ezek után a dolog stratégiai részére tértem át, amelyben — előzetes megállapodásunkhoz képest — engem Klapka őrnagy támogott.

Eszmének azon alapszik vala, hogy az országnak a nyugati határtól a Tiszáig terjedő nagy része feladassék; a Tisza mentén, Tokaj és Szeged közt, az összes hadierő egyesíttessék; a hadseregnek fölöttébb szükséges újjászervezkedése eszközöltessék; a ruházatlan, fegyverzetlen és gyakorlatlan legénység külön választassék és újonc telepekben elhelyeztessék stb., stb.

Ezek előadása után Görgey tábornok emelt szót. Általában — úgy mond — helyesli a tervet, de azt hiszi, hogy a Tiszánál való stratégiai felvonulás háborítatlan biztonságát azáltal tetemesen előmozdíthatná, hogy a maga hadtestével már most elválna a hadseregtől és diversiót tenne a Simunics által ostromolt Lipótvár vára ellen s azután a bányavárosokba, hogy ezekben a kincstári készleteket megmentse. E tervének foganatosítása továbbá azzal a szembevétel nagy előnnyel is jár, hogy az ellenséges erő jelentékeny része, mely ellene kell, hogy működjék, az által a Tiszától elvonatik.

Minthogy a terv ellen senki ellenvetést nem emelt, Csányi pedig azt mint igen célszerűt támogatta, a haditanács azt végleg elfogadta.

Azon pontokul, melyek a Tisza mentén a hadsereg által megszállandók voltak, a következők jelöltettek ki: Tokaj, Szolnok, Tiszafüred, Czibakháza és Szeged. — Közbevetőleg megjegyzem itt, hogy a Bánság és Bácskának teljes feladásáról a haditanácsban nem volt szó. Az erre vonatkozó parancsot csak január 6-án, Törökszentmiklóson bocsátottam ki.

Hadtestének állapota felől kérdezettvén, Perczel tábornok felhozta,

hogy a móri ütközetben volt veszteségeiről szóló hírek túlzottak, amelyben máris több 3500 embernél gyúlt ismét egybe és még folyvást szállingóznak vissza zászlóik alá, amelyek jelenleg a Buda előtti sáncokon vannak kitűzve, melyeket csapataival megszállatott.

A haditanács végül megállapodott a hadtestek és osztályok új elhelyeztetése s a csapatoknak a visszavonulás tartama alatt való ellátása iránt. Ezek után a tábornokok visszatértek csapataikhoz.

Klapka őrnagy a haditanács határozatait kidolgozván, annak egy-egy másolata futárral azonnal megküldetett úgy Kossuthnak, mint az önálló parancsnokoknak, kik a meghagyásokat teljesíteni is szokták — ha nekik úgy tetszett.²⁵

Ezzel be is fejezhetjük azoknak a főszereplőknek a visszaemlékezéseit, akik az eseményeket már bizonyos időtávlatból szemlélve, tudatosan a történelem számára örökítették meg. Nem kell gondos történetírói vizsgálódás annak a felismeréséhez, hogy ezekben a visszaemlékezésekben a nagyjából azonos lényeg mellett igen sok pontatlanság és ellentmondás is van. A legszembetűnőbb bizonytalanság a haditanács időpontja körül van. Görgey, láttuk, január 2-ára teszi; Klapka idézett németnyelvű munkájának 1850-ben megjelent első kötetében²⁶ január 1-ét ír, a fentebb ismertetett II. kötetben január 4-ére teszi a haditanács időpontját, végül 1886-ban megjelent ugyancsak idézett magyar nyelvű emlékirataiban a helyesnek elfogadott január 2-a mellett köt ki. Vetter, mint láttuk, változatosság kedvéért a január 3-i időpont mellett foglal állást.²⁷ Január 3-ára teszi a haditanács időpontját Horváth Mihály rendkívül elterjedt munkája is²⁸ és ezzel további hibák forrását jelentette sok később megjelent munka számára. A szakirodalom végül is talán Görgey munkája alapján állapodott meg a helyes január 2-i időpont mellett.²⁹

Ellentmondás mutatkozik az egyes visszaemlékezésekben a résztvevőknek a haditerv egyes pontjait illető állásfoglalásával kapcsolatban is. Klapka és Vetter arról írnak, hogy a haditervet különösebb ellentmondás nélkül elfogadták a résztvevők; későbbi munkájában Klapka

²⁵ A fentiek szerint jónéhány példányban elkészült haditervnek sajnálatos módon egyetlen példánya sem ismeretes.

²⁶ A bevezetésben, XVIII. o.

²⁷ Hogy Vetter mennyire bizonytalan az időpont megállapításában, mutatja az is, hogy kézírata további, fentebb már nem ismertetett részében arról ír, hogy a haditanács jan. 4-re tűzte ki a főváros elhagyását s hogy a *hátralévő 48 órát* a hadianyag elszállítására használták fel; később elmondja, hogy a haditanács napján kitűzték a hadügyminisztérium személyzetének indulását is, *másnap, 3-án* azonban a vasútnál csak kevesen jelentek meg stb.

²⁸ Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. Genf, 1865. II. köt. 219. o.

²⁹ A jan. 2-i időpont kétségtelen: a Pesti Hírlap jan. 5-i számában Perczel által közreadott rendelet a jan. 2-i haditanácsra hivatkozik s a rendőri hivatal Pesten maradt tisztviselői is jan. 2-ára teszik a haditanács időpontját Madarászhoz írt jelentésekben. (OL. Rendőri és Postaosztály. 407:1849.)

már arról ír, hogy Perczel hevesen ellenezte a tervet,⁵⁰ s látni fogjuk alább, hogy Csányi sem találta azt annyira célszerűnek, mint ahogy Vetter állítja. Feltűnő Görgey szerénysége, amellyel arról ír, hogy a haditanács tette a feladatává a diverziót; Klapka előadása alátámasztaná azt a látszatot, hogy Görgeynek nem volt közvetlen része a haditerv ötletét illető részének megállapításában. Vetter azonban már úgy emlékszik vissza a történetekre, hogy maga Görgey javasolta a felsőmagyarországi oldalmozdulatot. Látni fogjuk később, hogy Vetter véleménye felel meg a valószínű tényeknek. Ellentmondás Klapka és Vetter között az is, hogy az előbbi a Délvidék kiürítését említi a határozatok között, az utóbbi szerint ez a kérdés, nem szerepelt a haditanács tárgysorozatán. S alább látni fogjuk azt is, hogy — Klapka állításával ellentétben — a haditanács nem január 5-ére, hanem 6-ára tűzte ki Görgey indulásának időpontját.

Van azonban a visszaemlékezésekben egy sor olyan tény is említve, amelyek a valósággal szemmel láthatólag ellenkeznek s csak alátámasztják azt a történetírói álláspontot, amely az emlékiratokkal szemben mind ténybeli állításaikat, mind megállapításaik tárgyilagosságát illetően a legmesszebbmenő óvatosságot tartja szükségesnek. Így minden valószínűség szerint csak a Klapka fantáziájában született meg az a december 30-i, Kossuthal folytatott beszélgetés, amelyet művének magyar kiadása alapján fentebb ismertettünk. Köztudomású ugyanis, hogy Perczel december 30-i móri vereségének a híre csak a rákövetkező késő éjjel érkezett meg a fővárosba, a hangulatot és a beszélgetést tehát nem befolyásolhatta. A főváros harc nélküli kiürítésének Klapka által állítólag előterjesztett tervét pedig sem december 30-án, sem 31-én nem helyeselhetette az a Kossuth, aki mindkét napon az utközetet parancsoló levelekkel árasztja el Görgeyt és Csányit, aki még január 4-én is erélyesen tiltakozik a főváros harc nélkül való feladása ellen, amikor pedig értesül a végrehajtott mozdulatokról, a legkeserűbb szemrehányással illeti azokat, akik annak részesei voltak. Ugyanúgy képtelenségnek látszik Vetter leírásának már a kiindulása is: december 31-én késő este Vetter nem vehetett részt a Honvédelmi Bizottmány utolsó tanácskozásán, mert 31-én a délelőtti zárt ülés után este az országgyűlés tartott nyílt ülést, amely csak 11 óra után ért véget s utána a Bizottmány és az országgyűlés tagjai azonnal a pályaudvarra mentek. Egy nappal korábban esetleg történhetett ez, akkor viszont aligha volt szó Batthyányék békekövetségéről, amelyet csak másnap javasolt Batthyány. Ugyanígy képtelenség, hogy Vetter január 1-én a pesti néphez a Vilmos-huszárok tétényi győzelméről szónokolt volna, hiszen az csak 3-án következett be. Ilyen tévedése Vetternek az is,

⁵⁰ Ez kétségtelenül így is volt. Perczel még jan. 1-én is azt válaszolja Kossuth kérdésére, hogy a főváros feladását egyenlőnek tartja az ország elvesztésével és életre-halálra akörja azt védelmezni. L. KÖM. 15. s. köv. o. Nem képzeltető el, hogy egy nap alatt gyökeresen megváltoztatta volna véleményét.

amikor arról ír, hogy Csányi László a hadügyminisztérium alkalmazot-
taival együtt január 4-én délután elhagyta a fővárost. Csányinak még
január 5-i pesti keltezésű rendeletei vannak, csak 5-én, Perczel utó-
védjeivel hagyta el a fővárost.³¹

A haditanács említett főszereplőinek utólag készült, nem kis részben
a közvélemény számára, öngazolászként írt visszaemlékezései tehát nem
derítenek kellő fényt a nagyfotosságú haditanács részleteire, nem tisz-
tázzák megnyugtató módon az egyes résztvevők állásfoglalását, része-
sedését a hozott határozatok előkészítésében, elfogadásában és a hozzá-
juk kapcsolódó felelősségben. Közelebb jutunk a homályos kérdések
megválaszolásához, ha megvizsgáljuk a negyedik főszereplő, Csányi
László vallomását. Csányi a már ismertetett három főszereplővel szem-
ben koronatanúnak számíthat, mert a haditanáccsal kapcsolatos iratai
egyidejűleg, vagy csak napokkal az esemény után keletkeztek, az őszin-
teség minden bélyegét magukon viselik s hitelesség dolgában kétség-
telenül fölülte állanak az előbbieknél. Az ismertetett forrásokból az
derül ki, hogy a terveknek Perczelen kívül nem volt a haditanácsban
ellenzéke. Pedig volt. Csányi László ellenezte a főváros harc nélküli
feladását, de ellenezte a haditervnek Görgey feladatát kijelölő részét
is, ellenezte olyan erővel, hogy a haditanács után azonnal nekiült,
hogy megírja lemondását a Honvédelmi Bizottmánynak. „A hazának
nyilvánosan első vészpercétől a mai napig felhasználtam minden tehet-
ségemet arra, — írta — hogy a kormánynak bennem helyeztet bizal-
mának megfeleljek. Mennyire voltam szerencsés terhes feladatot
megoldani, annak megítélése a kormányt, a magyar hadsereget s a
közönséget illeti. Mit jóakarattal, tiszta szándokkal, erőm minden meg-
feszítésével eszkezelni képes voltam, arra készségemet bebizonyítottam,
amidőn hibák mutatkozhatnak eljárásomban, azt a körülményeknek és
nem igyekeztem hiányának méltóztassék a Honvédelmi Bizottmány
tulajdonítani. Most, amidőn a körülmények úgy alakultak, hogy a
magyar hadsereg működésének nem egy főtábor vezényletétől fog irány
adatni, egészen feleslegessé vált az én hivatalom, azért most, midőn
a fővárosok általadatnak az ellenségnek...” — Itt megszakad a fogal-
mazvány, hogy soha se fejeződjék be: írója előtt talán megjelent a reá
váró feladatok halmazának a képe, győzött lebirhatatlan kötelesség-
tudata s letette a tollat, ment folytatni vállalt munkáját, mert nem
azoknak a fajtájából való volt, akik éppen ezekben a napokban szá-
zával, ezrével fordultak el a végveszélybe jutott hazától.³² Elszakadt

³¹ A részletek körüli sok tévedésre jellemző az egyébként jól értesült, és
ekkor is a hadügyminisztériumban szolgáló Gelich R. két állítása (Magyarország
függetlenségi harca 1848—49-ben. II. köt. 153. s. köv. o.); szerinte a dec. 31-i
országos ülésben Mészáros Lázár javasolta a főváros feladását s Kossuth jan.
2-án egy napra visszatért Pestre és maga ellenőrizte az államjavak elszállítását.
Mészáros ezekben a napokban egyáltalán nem volt Pesten, ugyanúgy Kossuth
sem tért vissza Szolnokról.

³² A s. k. keltezetlen fogalmazványtöredéket I. OL. Csányi-iratok 1277. rakt. sz.

ugyan Görgey kalandos útra induló seregétől, de becsülettel folytatta a főváros kiürítésével kapcsolatos munkát.

Mi volt tehát a haditervbén az, ami Csányinak annyira nem tetszett, hogy még annyira fontos munkakörétől is meg akart válni miatta? Erre a kérdésre a feleletet megtaláljuk három későbbi levelében, amelyek egyikét Kossuthoz, másikát Perczelhez, a harmadikat Görgeyhez írta közvetlenül Debrecenbe érkezése után. E levelek teljesen ismeretlenek voltak eddig, egészükben e tanulmány végére, a drámai napok eredményeinek összegezéséhez tartoznak, itt csak azokat az utalásokat emeljük ki belőlük, amelyek a január 2-i haditanács lefolyását és határozatait világítják meg az eddigieknél élesebben. Kitűnik ezekből a levelekből elsősorban az, hogy Csányi helytelenítette nemcsak a kormány és az országgyűlés időelőtti elköltözését, hanem a haditervnek azt az intézkedését is, hogy harc nélkül adták fel a fővárost. Debrecenbe való megérkezésének első óráiban, valószínűleg január 9-én este, Kossuthoz írt levelében helyrehozhatatlan hibának mondja, hogy „nem összesítettett az egész magyar erő Pesten, a nemzeti élet-halálharcnak közdésére“. Perczelnek is azért tesz szemrehányást január 11-i levelében, hogy vezér létére erős ellenzés után ugyan, de belement a Vetterék által előre kidolgozott tervbe s nem hallgatott órá, Csányira, amikor ő arra a roppant morális hatásra hívta fel a figyelmet, amit a főváros csata nélkül való feladása gyakorol majd az ország népére. Ennek a lépésnek a rossz hatása máris érződik — írta — „az országgyűlésnek csúf megszabadása minden jó embert elszomorít, de nem kevésbé a vezéreknek meg nem mérközése az ellenséggel“. Megismétli ezt Görgeynek írt január 13-i levelében is, amikor hangsúlyozza, hogy az a nagy morális hatás, amellyel ő a haditanácsban az ütközetvállalás mellett érvelt, sokkal súlyosabb, mint azok az okok, amelyek Görgeyt a főváros feladására indították. S kiderül ebből a levélből az is, hogy Görgey volt az a haditanácsban, aki a sereget „annyira demoralisáltnak nyilatkoztatá Vetter tábornoknak, hogy azzal Budapestet megtartani nem lehet“.³³

A főváros harc nélküli feladásán túlmenően nem értett egyet Csányi a január 2-i haditerv lényegével, Görgey északnyugati irányú diverziójának a tervével sem és a jelek szerint élesen harcolt ellene. S azokból a megjegyzésekből, amelyeket említett három levelében a haditervnek ehhez a pontjához fűzött, kiderül az, hogy Görgey feladatát a haditanács sokkal szélesebben állapította meg, mint az az eddig ismert adatok alapján rekonstruálható volt. Kiderül ugyanis az, hogy Görgeyt a haditanács nemcsak a Simunics elleni mozdulattal és a Komárommal kapcsolatos feladattal bízta meg s nem is elégedett meg

³³ A három levél alább, Csányi munkájának összegezésénél teljes egészében ismertetésre kerül, ott a fenti idézeteket és utalásokat is összefüggésükben található meg az olvasó.

azzal, hogy a Bécs elleni esetleges tüntetésre is felhívja a figyelmét,³⁴ hanem mozdulatainak végcéljául Bécs megtámadását és elfoglalásának megkísérlését tűzte ki. Csányi nemcsak azért harcolt elkeseredetten ez ellen a terv ellen, mert fantasztikusnak és kivihetetlennek tartotta, hanem elsősorban azért, mert megkísérlése a rendelkezésre álló erők egy tekintélyes részét elszakította a Csányi által egyedül helyesnek tartott célkitűzésnek, az erők koncentráálásának a megvalósításától. Tiltakozására a legvilágosabban a Görgeyhez írt levélben utal, amikor a következőket írja: „Engedje meg, Tábornok úr, hogy én, az elaggott veteranus, barátságosan mondhassam el, hagyjon fel azzal a napjainkban nem alkalmazható Scipioi tervvel — hisz az kivihetetlen, és ha kivihető lenne is, Bécsbeni megjelenésével mentve lenne a sereg? és mentve az országot? Nem, mert azon sereggel, mellyet ön annyira demoralisálnak nyilatkozottatott Vetter tábornoknak, hogy azzal Budapestet megtartani nem lehet, a sáncokkal erősített, kellő számú ágyúkkal és katonákkal ellátott Bécs ellen siker reményével küzdeni nem lehet. Aztán minő ingatag alapra feltett számítás a bécsi népnek és a proletariátusnak segedelme.”³⁵ Ugyanúgy nyilatkozik a tervről Kossuthhoz írt levelében is. „Görgey terve — írja — utánzása Scipio remek eljárásának, de Görgey nem Scipio. Ha elvész Magyarország, azért vesz el, mert a szabadságharca soha illy rosszul nem volt vezérelve. Ahelyett, hogy összesítenénk erőnket, mindinkább eldaraboljuk. Az Istenért, ha a magyar erő együtt lenne, hogy győzedelmeskedne az erejében megosztott osztrák?” De talán a legjobban rávilágítanak a haditanácsnak a fenti tervvel kapcsolatos vitáira és Csányi állásfoglalására a Perczelhez írt levél egyes utalásai. Arról ír itt egyik helyen Csányi, hogy ő nem látja Görgeyben azt a Scipiot, „kinek szerepével te és Fetter

³⁴ A fentebb felsorolt források és feldolgozások közül csak *Horváth M.* céloz arra a haditerv ismertetésénél, hogy Görgeynek Simunicis legyőzése és Komárom felszabadítása után feladata lett volna, „ha a szerencse kedvez, az alig megfékeltt Bécs ellen is tüntetést intézni.” (I. m. II. köt. 220. o.) — Az egykorú források közül Szemere jan. 17-i, Görgeyhez írt és az összpontosítást sürgető levelében találunk némi utalást a Béccsel kapcsolatos tervre, amikor ezt írja: „Onnek mi a célja? Nem tudom. Bécsbe menni? Nehéz, de mi végre? Ott biztosan senkire és semmire nem lehet számolni. És így a körülfogás veszélyének ki van téve, az ellent megverheti, de nem véd semmit egyszersmind. Azt hiszem, seregeinknek összeköttetésben kell maradniok.” (Közli Steier L.: Az 1849-i trónfosztás előzményei és következményei. 32. o.)

³⁵ Csányi egyébként helyes érvelésének a bécsi népre vonatkozó utalása egyezik Kossuth felfogásával, aki több megnyilatkozásában a bécsi népet tette elsősorban felelőssé azért, hogy okt. 30-án a schwechati vállalkozás kudarccal végződött. (Bár tudjuk, hogy Csányi nem ezt, hanem a hadvezetés ingadozását tekintette a főténytőzőnek a siker elmaradásában.) Ennek a hibás felfogásnak az oka az, hogy ekkor még nem váltak köztudomásúvá Magyarországon a bécsi októberi forradalom utolsó napjainak eseményei, s velük az a tény, hogy a bécsi nép — éppen a magyarok késedelmeskedése miatt — már a magyar támadást megelőző napokban elvérzett a reakció hatalmas túlerejével szemben. (V. ö. a szerző „A magyar szabadságharc vezetői és a bécsi októberi forradalom” c. tanulmányának megfelelő részével, Századok 1951. évf.)

ót felruháztatok, mert a te beleegyezésed nélkül nem kapta volna ő azt a feladatot.“ S mikor Csányi arról ír — válaszolva Perczel célzására —, hogy Görgey esetleg el akar szakadni a kormánytól, akkor is Perczelt vádolja azért, mert vezér létére hozzájárult egy olyan tervhez, amely Görgey számára lehetővé tette, hogy ilyen gondolatokkal foglalkozhassék. S Perczelnek írja meg azt is, hogy a haditanácsban azért jelentette be lemondását, „miután kalandban kísérni senkit nem akart“. De az is oka volt lemondásának, hogy Perczel javaslatára a haditanács kimondta, „hogy minden vezérnek kormánybiztosnak kell lennie“. Perczelt a javaslat megtételénél nyilván az vezette, hogy ő eddig is nemcsak vezére, de polgári biztos is volt seregének, s ezt az állapotot továbbra is fenn akarta tartani. Csányi joggal vetette szemére, hogy „ez nem volt okosság, nem attúl, ki Görgeyről annyi rosszat hisz“. Csányi éppen abban látta a legnagyobb veszélyt, hogy Görgey táborában nincs kormánybiztos, neki az volt a véleménye, hogy „kormány-biztos által képviselve kell lenni a polgári hatalomnak egy forradalmi táborban“, s bár ő nem követhette Görgeyt, mivel új feladata a fővároszhoz kötötte, látni fogjuk, hogy felfogásának Görgey táborával kapcsolatban is érvényt szerzett.

A felsorolt idézetek — Vetter előbb ismertetett állításával szemben — nemcsak azt bizonyítják, hogy Csányi a Bécs elfoglalására irányuló tervet fantasztikusnak, kivihetetlennek tartotta, hogy Görgey diverzióját egészében elutasította és helyette az összes erők mielőbbi egyesítése mellett tört lándzsát, hanem annál jóval többet is. Csányi egykorú, szenvedélyes megnyilatkozásai leleplezik és megerősítik egyben azt is, hogy a feldunai hadsereg kitérő mozdulatának terve magától Görgeytől származott! Görgey maga szerényen úgy emlékezik vissza az eseményekre, hogy ő csupán a haditanács döntésének engedelmességedett, s Klapka is szívesen vállalta emlékirataiban azt a kétértelműséget, hogy a tervet Vetterrel közösen dolgozták ki. Csányi azonban már Kossuthhoz írt levelében is „Görgey tervéről“ beszél, Görgeyt is arra kéri, hogy „hagyjon fel tervével“, s a Perczelhez írt levélben is csak a többiek hozzájárulásáról van szó a haditerv szóbanforgó részletével kapcsolatban. Lehet, hogy a Klapka és Vetter által előterjesztett tervben — a Görgeyvel, vagy Bayerral folytatott előzetes tanácskozás után — szerepelt már az erők megosztása és Görgey dunabalszéli elvonulása, ezt a tervet azonban szinte kétségtelenül Görgey fejelte meg és tette tetszetősebbé a Bécs elfoglalására irányuló végső célkitűzéssel. Ezt a célkitűzést az erők és a körülmények józan mérlegelése alapján aligha lehet észszerűnek és kivihetőnek tartani — láttuk, Csányi is így vélekedett róla — s első pillantásra furcsának látszik az a feltevés, hogy a józan és óvatos Görgey kezdeményezhetett egy ilyen merész vállalkozást. A magyarázat erre csak az lehet, hogy Görgey a valóságban egy pillanatra sem gondolt ennek a tervnek a megvalósítására s csak eszközül használta fel arra, hogy kivonhassa magát

a kormány és Kossuth hatásköréből. Kossuth ellenőrzése a december végi napokban egyre kellemetlenebbé kezdett válni s Görgey nyilván már a váci nyilatkozat útját egyengette, amikor elfogadtatta a haditanáccsal a haditervet. S valljuk be, konkrét adatok nélkül is nehéz elképzelni, hogy az ismert összetételű haditanácsban ki tudta volna kiharcolni Görgeyn kívül egy olyan haditerv elfogadását, amelyet — mint a fenti sorokból látni lehet — Csányi, Perczel ellenezett s Vetter is csak meggyőzésre fogadott el. Nem, e terv szerzője, vagy sugalmazója csak Görgey lehetett s csak az ő erélyes fellépésére nyert elfogadást.

A haditanács döntésének időpontjában a seregek Buda előtt félkörben voltak elhelyezve, ellenséges nyomás sehol sem nehezedett rájuk. Ennek ellenére másnap megindult a haditanács döntésének a végrehajtása. Csányi a haditanács döntéseiről azonnal értesítette Kossuthot, aki január 4-én Kisújszállásról írt hosszú válaszában tette meg észrevételeit a tervre.³⁶ Kérte Csányit, figyelmeztesse a vezéreket, „hogy ha arról van szó, miképpen állítsák fel Budánál csatára hadseregeinket? — ez stratégiai dolog, de ha arról van szó, hogy seregek egyesíthessenek, vagy oszlattassanak? s minő politikai irányzat követhessék a táborozásban? ez iránt, mielőtt végrehajthatnák, az eldöntő határozatot a honvédelmi bizottmánynak fenntartja“ s ezért az országgyűléstől kapott hatalmánál fogva megparancsolja, hogy Budapestet ütközet nélkül ne adják fel. Hangsúlyozta, hogy nem élet-halálharcot kíván, ha győzelmi kilátások nincsenek, de legalább olyant, amely a sereg ép visszavonulását biztosítja. Elvesztett a haza — írta — ha a sereg ütközet nélkül hagyja el a fővárost; ezt sem Isten, sem a nemzet soha meg nem bocsátaná. Kifogyhatatlan Kossuth az érvekben, amelyekkel a felhozható ellenvetéseket cáfolja és az ellenséges seregek egyre hátrányosabb helyzetét ecseteli. Követeli, hogy támaszkodjanak a nép erejére. „Görgey hiába beszél a nép gyávaságáról — írja — oly sereg körül, melly mindig futni készül, a nép nem lehet nem gyáva... de ha a hadsereg maga nem áll örökké szökő lábón, a népben is lesz bátorság.“ Haditerveket ajánl az ellenség állandó nyugtalanítására, erejének felmorzsolására, Bemre hivatkozik követendő példaként, aki „gyors mozdulatokkal és bátorsággal Erdélyt hódítja meg.“ A Csányi által közölt seregmegosztási tervhez pedig csak bizonyos feltételek mellett járul hozzá: „Először s elengedhetetlenül, hogy Budát ütközet nélkül feladni nem szabad, sőt támadásokat kell kísérelni, az ellenséget nem várni, hanem neki nyugtot nem engedni.“ Másodszor: vereség esetén a vezérkar által előre kijelölt állásokba kell visszavonulni, számbavenni az erőket, tudósítani a kormányt, „s akkor lehet csak okosan

³⁶ Csányi levele sajnos nem ismeretes s így egy fontos láncszem hiányzik az eseményeket megvilágító dokumentumok sorából. Kossuth válaszát l. **KÖM.** XIV. 30. s. köv. o.

elhatároznunk, valljon darabokra osztjuk-e a sereget, vagy pedig az addig kifejlő körülményekhez képest még a többi táborokból is erőt vonunk össze s vidéket adunk fel, hogy túlnyomó erővel csapjunk az ellenségre, használván a tősgyökeres magyar vidék népfelkelését is, melly csak akkor lehet, ha előtte erős sereg van.“ Harmadszor: a sereget nem szabad annyira eldarabolni, hogy csupán gerillaharcot vívhasson, ez a nép feladata az ellenség hátában, oldalában, a sereg továbbra is nagy egységekben harcoljon. Negyedszer: eddig, míg a sereg szét-darabolását a kormány jóvá nem hagyja, vegye át Vetter az egy és oszthatatlan sereg fővezérletét, tartsa Budát, és ütközzék. „Én azt mondom neki, hogy győzni fog Budánál“ — sugárzik Kossuthból a bizakodás — mint ahogy Görgey is győzött volna, ha nem halmoz hibát hibára Pozsonytól Budáig.

Kossuth utasításai valószínűleg akkor sem változtattak volna semmit a már elhatározott mozdulatokon, ha időben eljutnak a fővárosba Csányihoz és a mozdulatokat intéző vezérekhez. A levél azonban már nem találta Pesten Csányit. A levélírás időpontjában már javában folyt az előírt csapatmozdulatok végrehajtása: nem változtatott a terveken az a körülmény sem, hogy a visszavonulás előkészületei közben a Vilmos-huszárok egy osztálya január 3-án déltájban Téténynél győzelmesen ütközött meg a visszavonulást zavaró Wallmoden-vasasokkal. Görgey serege január 3-án már Pesten volt s készült a továbbvonulásra: a tisztek azonban az új fordulat előtt tömegesen adták be lemondásukat, hűtlenül elhagyva az ügyet, amelyet legtöbbjük addig is langyosan, kevés meggyőződéssel szolgált. Görgeynek ekkor már annyira sürgős volt az elvonulás, hogy nem várta meg a haditanács által kijelölt időpontot, január 6-át, hanem a január 5-ére virradó éjjel már utolsó egységei is kivonultak a fővárosból. Az utóvéd szerepét vállalta Perczel 6000 főnyi seregevel nem állhatta útját a túlnyomó erejű ellenségnek, 5-én ő is elvonult a ceglédi vasútvonal irányában. A főváros január 5-én délután nyitva állott az ellenség számára s január 6-án hajnalban már Pest lakosságát is a bevonuló császári csapatok zenéje és patkócsattogása verte fel álmából.

Csányi az utolsó közt hagyta el a fővárost. Január 4-én Kossuthhoz írt utolsó rövid levelében megemlékezett a ténylegi szép győzelemről, de megírta azt is, hogy a már folyamatba tett visszavonulási intézkedések miatt nem kísérelték meg a siker kiaknázását. Ekkor már Görgey elvonuló csapatai meneteltek az utcán s Csányi ismét „a mirigyháláltól pusztított városról“ ír, ahol „bús, komoly, aggódó mindenki“. „Én maradok, míg a katonaság elvonul — fejezi be a lehangolt levelet — azután Döbröcönbe, nyugalomra, míg onnan is ki nem zavarnak. Mulatságból történetét irandom a vészteljes kilenc hónapoknak.“³⁷

³⁷ A levelet l. KÖM. XIX. 41. s. köv. o.

Másnap, Perczel csapatainak vonulása alatt, még azon fáradozott, hogy a Görgey korábbi elvonulása következtében veszendőbe ment milliós értékek egyrészt legalább útnak indítsa. Azután elindult ő is a Debrecenbe vezető útra. Szolnokon érte utól Görgey Vácon, január 5-én kelt levele, amelyben arra való hivatkozással, hogy „a hadi működések jövőre egymástól elágazva vévén irányukat, a hadsereg szükségei pedig minden józan számítás szerint nemcsak hogy csökkenni nem, hanem inkább meggyúlni fognak“, szerényen 600.000 forintot kért Csányitól s kérte, hogy a Bizottmánynál gondoskodják a pénzszükségletek időnkénti pótlásáról. Közölte Görgey azt is, hogy mivel működésének területe a Bizottmánytól rendkívül messze esik, „a jövővel elszántan akarván szembeállani“, nem arkarja, hogy pénz dolgában nehézségei legyenek s ezért az útjába eső közpénztárakat magához veszi, sőt a bányavárosok és az Országos Pénzverőház készleteit is lefoglalja. Az utóbbit „mindazáltal úgy kívánom fogamatba venni — írja — hogy magamat csak az országos hatalom kifolyásának tekintvén, mindaddig, míg a hadműködési pénztár az Országos Honvédelmi Bizottmány által kielégítőleg fizetési eszközzel fedezve leend, a magamhoz vont összegek csak letéteményül szolgáljanak... Ugyanezért ezek továbbá is az Országos Honvédelmi Bizottmány teljhatalmú rendelkezése alá állítva maradván, erősen hinni okom van, hogy e részbeni már megkezdett eljárásomat az Országos Honvédelmi Bizottmány nemcsak célszerűnek elismerni s abban továbbá is támogatni, hanem saját hozzájárulásával az ügyet, fontosságát tekintve, felkarolni fogja.“³⁸ S ez a levél, amelyben Görgey ilyen készséggel elismeri a Honvédelmi Bizottmány rendelkezési jogát, ugyanazon a napon kelt, amelyen a hirhedt váci nyilatkozatban megtagadta az engedelmességet ugyanannak a Honvédelmi Bizottmánynak.

Csányi útja Debrecenig soká tartott. Az utat mindenfelé a szeke-
rek száza lepték el, készletekkel megrakott szállítóeszközök, a menekülők ezreit szállító kocsik keveredtek össze a menetelő katonaság oszlopaival. A szolnoki tartózkodás külön próbatételt jelentett a testen-léleken beteg főkormánybiztos számára: a vasútvonal végpontjánál ott torlódott össze a fegyvergyár felszerelése, az államjavak, felszerelési és élelmezési készletek tömkelege s Csányinak hatalmas energiát kellett kifejtenie, hogy némi rendet tudjon teremteni az akadozó szállítási organizációban. Végre január 9-én az esti órákban ért Debrecenbe, ahol jóbarátja és fáradhatatlan segítőtársa, Lukács Sándor jövöltábol kapott nyomorúságos szállást a Fehér lóhoz címzett vendéglőben.³⁹

³⁸ A levél eredetijét l. OL. Csányi-iratok 1278. rakt. sz.

³⁹ Csányi Debrecenbe érkezésének időpontjára nincs biztos adatunk; az a körülmény azonban, hogy alább ismertetendő, Kossúthoz írt levelét még Kossúthtal való első találkozása előtt, este 1/2 9-kor írja a fogadóból s hogy Kossúth a tőle nyert információk alapján jan. 10-én írt hosszú levelet Görgeynek, azt bizonyítja, hogy az érkezés 9-én este történhetett.

A Debrecenbe érkezéssel lezárult Csányi kormánybiztosi működésének egy újabb szakasza, erőfeszítésekben, megpróbáltatásokban méltó az elsőhöz, amelyet a pákozdi győzelem zárt le, eredményességben, sikerekben azonban jóval szegényebb annál. Csányi ezekben a hónapokban is azon a helyen dolgozott, ahol az ország ügye, a forradalmi önvédelmi harc dőlt el, befolyást gyakorolt a haza sorsának alakulására, ez a befolyás azonban csak addig volt gyümölcsöző, amíg az erőgyűjtés időszaka tartott: a próbatétel, amely az ellenséges betöréssel kezdődött, egyelőre túlsúlyosnak bizonyult nem Csányi akaratereje, elszántsága és hazaszeretete, hanem a nemzet tényleges fegyveres ereje, és főként a politikai és katonai vezetés számára. A Debrecenbe érkezést követő napokat Csányi arra használta fel, hogy mérleget készítsen a közelmúlt drámai időszakról önmaga és az események főszereplői számára. Úgy érezte, hogy feladatát elvégezte, rongált egészségi állapota is indokoltá tette volna a pihenést, s talán a tervezett nyugalom időszakát kívánta bevezetni azzal, hogy számot adott a sikertelenségek okairól és körülményeiről önmagának és azoknak, akiknek az utolsó két hét fejleményeihez a legtöbb közülük volt. Három rendkívül érdekes levele maradt fenn ezekből a napokból, mindhárom a főváros feladásával kapcsolatos körülményekből indul ki, elemzi a helyzetet, amelybe az ország a katonai helyzet alakulása folytán került, felveti a felelősség kérdését és keresi a kiutat a reménytelennek látszó helyzetből. Mindhárom levél rendkívül fontos történeti dokumentum, alapvetően fontos forrása a január eleji napok bonyolult történetének, de még nagyobb a jelentősége Csányi egyéni pályájának, fejlődésének szempontjából. Gazdag iratanyagában, tevékeny életének rengeteg emléke között alig vannak olyan darabok, amelyek olyan tisztaságban mutatnák meg az áldozatkész hazafit, a kristálytiszta jellemet és a józan ítéletű államférfit, mint amilyenek ezek a levelek mutatják őt a szabadságharc legválságosabb időszakában. S a legnagyobb tanulsága ezeknek a leveleknek, hogy Csányi alakját egy olyan vonatkozásban helyezik új megvilágításba, amelyről eddig úgy látszott, hogy rokonszenves egyéniségének a leginkább kifogásolható, magyarázatra szoruló vonása. Az a kemény bíráló, amellyel Csányi ezekben a levelekben Görgeyt illeti, erősen meggyengíti annak a vádnak az erejét, hogy az őszi hónapok alatt Görgey befolyása alá került és a baráti érzések nem adtak helyt nála az éber vigyázatnak Görgey cselekedeteivel szemben. Korábban megpróbáltuk már megindokolni, miért nem látta meg Csányi idejekorán azt, hogy Görgey nem alkalmas forradalmi háború vezetésére.⁴⁰ Nos, ezek a levelek éppen azt bizonyítják be, hogy Csányit csak a haza biztonságának szempontjai vezetik Görgeyvel szemben is és kíméletlenül bírálja, amikor cselekedetei — meggyőződése szerint — károsak

⁴⁰ V. ö. a szerző id. Kossuth és Csányi c. tanulmányának erre vonatkozó részeivel, Századok 1952. évf. 649. s. köv. o.

a hazára, sőt talán elsőnek veti fel Görgey elmozdításának lehetőségét is.⁴¹

Az első a levelek sorában az, amelyet január 9-én este, közvetlenül megérkezése után Kossuthnak írt. Kossuthhoz ezideig a pesti fejleményekből még csak a főváros kiürítésének a híre jutott el, a részletekről még nem értesült.⁴² Csányi levele szemrehányással kezdődött. „Itt vagyok, mert jóformán máshol nem lehetek — kezdte levelét — miután helyrehozhatatlan hibából nem összesítettett az egész magyar erő Pesten a nemzeti élet-halálharcnak küzdésére, sőt elhagyván rögtön az országgyűlés és kormány a fővárost, Magyarország jövőjét áldozatul vetette a német katonaasszonyi revolutionnak.“ „Itt vagyok betegen — tér ezután át saját személyére — mit tiszta szándokból eredő jó-akarattal tanácsolhatok a teendők irányában, azt szívesen teszem, de magamat feltolni nem fogom. Amikor Elnök Úr hívatni fog, kötelességemnek tartom megjelenni, különben nem, és tanácskozni is csak legmeghittebb körben óhajtok, különösen Vetter tábornok úr jelenlétében, kire most a haza rászorult — azért ő, ítéletem szerint, minden áron megnyerendő. Meghitt körben, mondom, mert a nyilvánossággal vitt tanácskozás hadi dolgokban eddig rossz következással mutatkozott.“ S amint tovább ír, az már azt mutatja, hogy már ekkor — a váci nyilatkozat tudomásulvétele előtt — kezdi sejteni Görgey szándékait. „Amíg én a táborban voltam — írja — a seregek a kormányé voltak: leendnek-e ezentúl, az kérdés! Görgey tábornok, de más tisztek is nyilván kárhoztatták, hogy azok, kik mindent élére állítottak, a legkomolyabb percben elhagyták a fővárost, a sereget, anélkül, hogy vele szólni érdemesnek tarták; bizonyosan ez az oka, hogy a legjelesebb tisztek elhagyák, vagy elhagyandják a seregeket. Ha a seregeket pretoriánusokká nem akarja a kormány átalakulni engedni, úgy szükséges, hogy egy kapcsot teremtsen maga és a tábor közt, és ez a kapocs leend az annyiszor kigúnyolt kormánybiztosság. Enélkül vagy pretoriánusok lesznek a seregek, vagy végre magok anyagi érdekében működő guerilla csapatok.“ Görgey diverziós tervének már ismertetett bírálata és a koncentráció fontosságának hangsúlyozása után rámutat Kossuth felelősségére a haza további sorsának alakulásában. „Kevés napokig még — írja neki — Elnök Úrnak, és csak Elnök Úrnak kezében van a hatalom és tehetőség megmenteni a hazát — ha ezek úgy folynak le, mint az utolsó pesti napok, úgy vessünk keresztet a hazára — finis Hungariae.“ S a decembervégi feljelentésre való bajlós utalás után nem

⁴¹ A három levél fogalmazványa a Csányi-iratok 1277. rakt. sz. csomójában van; közülük a Kossuthhoz és Perczelhez írt levél Csányi s. k. fogalmazványa.

⁴² Kossuth jan. 8-án azonos szövegű rendeletet intézett Görgey, Lázár, Perczel és Répássy tábornokokhoz. Ebben kifejezést adott afölötti meglepetésnek, hogy a fővárost kardcsapás nélkül feladták, de kijelentette, hogy Vetter tábornok megérkezéig — akitől a részletek felől is jelentést vár — nem ad ki újabb intézkedéseket. (KÖM. XIV. 59. o.)

marad meg az általános figyelmeztetésnél, hanem tanácsokat ad a gyakorlati teendőkre is. „Mindenek előtt — tanácsolja — Vetter iderendelő (vagy minthogy már a katonák a rendeleteknek nem igen engednek, ide hívandó) értekezés végett, valjon Görgey csakugyan a kitűzött terv szerint haladjon-e? vagy az ellenség háta mögött más diversiót tegyen? Valjon Perczel és Répássynak nem lenne-e szükséges activ működést tenni köteleességül? Vagy Schlicket egyelőre semmivé tenni, hogy ezzel nagyobb ország rész kerüljön hatalmunkba? Görgeyhez tüstént küldessen egy, de még jobb lenne két kormánybiztos, de olyan egyéniségek, kik némileg genierozzák őt és a seregekkel ismeretesek és általuk tisztelték. Azon nagyközségek, mellyeknek 30. decemberben már mind Pest körül kellett lenniök, most talpra állítandók. A megyék, mellyekben ellenség van, ha most mozognának, az ellenség erejét megsztaná: azért innen még ma 8 egyén lenne útnak indítandó, kik közül ha kettő-három jut is el a megyékbe, nagy hasznot eszközölhet. Ha van Elnök Úrnak ennek bevezetésére alkalmas embere, úgy tesse az által, ha nincsen (pedig nincsen, mert áttalában nem igen vannak melléje illő emberei), úgy rendelje hozzám Bónist és Reizigot — ha ezek itt nem lennének, Stullert és Hajnikot — ezekkel én a túladunai megyékben megkísérlem, amit lehet.“ Ezeket tanácsolja tehát Csányi Kossuthnak első lépésként az ország megmentésére; észszerű javaslatok ezek s bizonyára nem egyedül Csányinak juthattak eszébe, de ha azt vizsgáljuk, hogy az elkövetkező napokban milyen fontos intézkedéseket tett Kossuth, úgy lehetetlen észre nem vennünk, hogy ezek az intézkedések teljesen a Csányi által felvázolt irányban haladnak. Január 9-én mennek ki a kormányrendeletek a déli seregek azonnali felvezénylésére, ugyanazon a napon kerül Klapka a Schlick ellen működő sereg élére, s ezzel megkezdődik Schlick akciójának felszámolása. Január 10-én írja Kossuth ismert számonkérő levelét Görgeyhez, támadó hadműveleteket parancsol neki, ha ez nem lehetséges, a koncentrációs bázisra való vonulást és bejelenti, hogy a kormány tekintélyének fenntartására erőskezű kormánybiztost küld hozzá. Január 12-én kelt Kossuth rendelete, amellyel a duna-tiszaközi városokban és a tisztántúli megyékben elrendeli az általános népfelkelést, néhány nappal később pedig Vasvári Pál és társai kimennek a népfelkelés szervezésére, egyidejűleg Madarász József és mások elindulnak a megszállt dunántúli megyékbe, a nép lelkesítésére. Január 13-án indul el Luzsénszky Pál és Ragályi Ferdinánd kormánybiztosként Görgey táborába olyan széleskörű teljhatalommal, amely képessé teheti őket a kormány tekintélyének a fenntartására az engedetlen vezérrel szemben. Ugyanők viszik a parancsot Görgeynek: a kormány elve az összes erő összpontosítása. S ezekben a napokban koncentráliódik Perczel parancsnoksága alatt az az erő, amely január 18-án támadásba megy át és Ceglédig szorítja vissza az ellenséget. A haza veszni indult ügye ezekben a napok-

ban, ezeknek az intézkedéseknek a segítségével jut túl a mélypontra, vesz újból emelkedő irányzatot s Kossuth teremtő energiája biztos támaszkodik a helytállás szervezésében a régi barát, Csányi tapasztalataira, higgadt tanácsaira.

A Kossuthhoz írt levél a továbbiakban nem tartalmaz fontos dolgokat, de megmutatja, hogy Csányi a szigorú bírálat ellenére változatlanul hisz Kossuthban és ragaszkodik hozzá. „Bocsásson meg Elnök úr az őszinte szóért — írja neki — senki nálamnál jobban nem tiszteli, pedig egyedül azért, mert igaz, lelkes fia hazájának és mert egyedül önben látom szabadítóját a hazának, ha a rövid időt, mely még hatalmában van, felhasználja. Bókokkal nem, hanem őszinte eszmecserével juthatunk célhoz. Ha nézetem hibás, és másé jobb, okosabb, akkor kétségkívül az használandó és én boldognak tartom magamat, ha akármi úton és módon hazánk megszabadulhat a gonosztól.“ A levél befejező része egy kis zsörtölődés, mert a megbízottja, akit érkezése után az esti órákban a rendőri hivatalba küldött, hogy a szállása ügyében intézkedést kérjen, a hivatalt már zárva találta. „Ha nem istentelenség ilyen időben is rendes órákhoz kötni magukat a hivataloknak — bosszankodik a derék öreg teljes joggal — úgy nincsen istentelenség a világon. Ezek az emberek mindent mint gépek akarnak művelni; vasvesszővel lennének ezek rendeltetésükhöz hajtandók.“ Panaszlik, hogy a Fehér lóban egy olyan lyukban lakik, amiből a szél is kiverheti; „egészséges koromban — írja — elég szukban-lyukban munkálkodtam kilenc hónap alatt, most betegen, ha parasztháznál is, de becsületet szobában szeretnék lenni.“

Csányi lakásgondja a következő napon nyilván megoldódott, kétséges azonban, hogy a törődött, beteg test hozzájuthatott-e az elkövetkező napokban a jól megérdemelt nyugalomhoz. Az ország új fővárosa ebben az időszakban nem volt alkalmas a pihenésre s különösen nem azok számára, akiknek a vállaira elsősorban neheztedek a haza egyre súlyosbodó, megoldhatatlannak látszó terhei. Mégis, az első debreceni napok kábult zűrzavara kezdett letisztulni, a fenyegető katasztrófa nem következett be; megérkezett a képviselők és állami hivatalnokok tekintélyes része, befutottak az első hírek a seregekről, megjött Klapka, Vetter és más fontos katonai személyiségek, a helyzet áttekinthetővé vált, lázas ütemben indult meg a tervezés és a szervezés munkája s január 13-án a képviselőház előtt Kossuth már bizakodó lélekkel hirdethette meg a végsőig való ellenállás programját. Csányi kétségtelenül résztvett az ellenállás alapjainak megteremtésére irányuló szervezőmunkában s a polgári kormányzat munkájának közvetlen megismerése hozzásegítette, hogy az önvédelmi háború politikai és katonai problémáit s köztük a civilhatalom és a katonai parancsnokok viszonyát még realisabban tudja megítélni. Említett levelei közül az időrendben a második, a január 11-én Perczelhez írt levél, ebből a szem-

pontból talán még érdekesebb, mint a fentebb ismertetett, Kossuthhoz írt levél, mert Csányi álláspontját a fenti kérdésben, s különösen a Görgey személyéhez fűződő probléma kapcsán már fejlettebb, radikálisabb szinten mutatja meg.

Csányi levelének megírására az adott alkalmat, hogy kezében volt Perczelnek egy levele, amelyben az a főváros kiürítésével kapcsolatban jogosan, de az őt jellemző indulatos hangnemben és valószínűleg nem teljesen igazságos érvekkel bírálta a kormányt. A levél maga nem ismeretes, tartalmára némi fény derül Csányi válaszából, hangneme könnyen elképzelhető azok számára, akik ismerik azoknak az elképesztően indulatos leveleknek egyikét-másikát, amelyeket Perczel egész működése során, de különösen júniusban írt a kormánynak és Kossuthnak. A levelet kétségtelenül a tanácstalan Kossuth adta át Csányinak, mivel nem tudta eldönteni, hogy milyen választ adjon rá. Csányi — aki szeptember óta nem egyszer próbált mérséklőleg hatni Perczel indulataira — vállalta, hogy válaszol az indulatos vezérnek.

A megleghangú levél bevezető soraiban Csányi mély barátságáról biztosítja Perczelt, mert becsületes hazafi és nemesszívú férfi, de meg is rója, mert „emellett olyan nagy bolond is, minőt annyi jeles tulajdonnal keveset hordoz az ismert világnak földé.” A továbbiakból kiviláglik, hogy erre a véleményre a Perczel levelében foglaltak adtak okot. „Ugyan, hogyan írhattál úgy — folytatódik a korholás — ahogy írtál a kormánynak? hogyan írhattál te, a polgári katona? Ha az, kit te kalandornak tartasz, — és egy idő óta én sem igen látok benne többet, különösen nem Scipiot, kinek szerepével te és Fetter őt felruháztatok, mert a te beleegyezésed nélkül nem kapta volna ő azt a feladatot — ha mondom, az írt volna úgy, azt nem csudálnám, azt eredményinek tartanám a haditanácsnak.” S a következőkből kiderül az is, hogy mi volt az Perczel levelében, amit Csányi különösen rosszalt. „Mondd meg, öregem — írja tovább —, ha ez a kormány felújul és ismét erős leend — pedig, hogy az legyen, arra te, mint hazádat szerető magyar és vezér közremunkálni köteles vagy és bizonyosan közre is fogsz munkálni — kérdem, egy erős kormány türhetné-e azt az általa tábornoksággal felruházott egyéniségtől, hogy azt törje orra alá, hogy a hatalmas főrészei az ország vagyonát pazarolták és az aranyat, ezüstöt beválták és eltakaríták s így a futást mintegy előre készíték. Ha ez úgy van, bennem is felforr e gázságra a vér, de meg kell mondani, ki az a gazember? de olly általánosságban azokat, kik azon gonosz gázságnak nem részesei, méltán elszomorítja és bántja.”

A levél lényegét azonban nemcsak a sorok képezik, amelyekből Csányi Kossuthék becsületét igyekszik megvédeni Perczel meg gondolatlan vádjaival szemben. A lényeges mondanivaló Perczel levelében is a kalandornak bélyegzett Görgeyvel volt kapcsolatos és Csányi válaszában is az a legfontosabb, amit Görgeyről ír, akit — mint fentebb

mondta — maga is kezd már kalandornak tartani. „Görgey táborát illetőleg abban sok igazat mondasz — folytatódik a levél — de ha az azzá válik, mire nem mondom, hogy törekszik, de évessel jövőn az étvágy, törekedhet, annak egyedül te vagy az oka, aki vezér létedre reá álltál a már előre kidolgozott tervre“, arra tudniillik, amely Görgeyt kivonta a civilhatalom ellenőrzése alól. Kifejti Csányi azt is, hogy mi lenne a teendő és kéri Perczelt, hogy ha egyetért vele, támogassa. Csányi terve a következő: „Az országgyűlés parancsolja meg Görgeynek és seregének, hogy tüstént jöjjön vissza, csatlakozzon az egész erő, az országgyűlés tegyen egy fővezért, de ne Görgeyt, először azért, mert Pozsonytúl Pestig nem ütközött, Pestet is elhagyta disposito ellen, másodsor, mert egyetértés szükséges a vezérek közt és ez nem létezik, mert te Görgeynek, Görgey pedig neked nem áll barátságosan ellenedben.“⁴³ Ennél az a kérdés merül fel — folytatja Csányi — fog-e Görgey engedelmeskedni? Miután a java tiszt tőle elment, lehet, hogy lesz pártja, de nem gondolom, hogy serege valami enunciólt lelkesedéssel ragaszkodjon hozzá, inkább hiszem azt, hogy seregének nagyobb része feloszlik, de egyrésze hozzánk csatlakozand. Hol van most? én nem tudom. Vácról nekem írt, nekem, ki előttetek kimondtam leköszönésemet, miután kalandban senkit kísérni nem akarok, és miután te kimondád, hogy minden vezérnek kormánybiztosnak kell lennie.“ Hogy ezt mekkora hibának tartotta Csányi, azt már említettük s azt is, hogy Kossuthot is arra kérte, küldjön tekintélyes kormánybiztosokat Görgey táborába. „Mórom ez multhatatlanul szükséges — írja itt is — de van-e reá idő? Hiszem, hogy ha lábra állunk, igen, de polgári katonák legyetek, legyetek az Istenért, különben Mórom, finis Hungariae!“

Ez a legfontosabb mondanivalója Csányi levelének. Görgey tetteinek elemzése során eljutott tehát már a váci nyilatkozat megismerése előtt addig, ameddig a Görgeyvel személyes ellenségeskedésben lévő Perczelen kívül akkor még senki, még Kossuth sem jutott el: hogy Görgey visszahívását javasolja és óva intse Kossuthot attól, hogy az egyesítendő seregek fővezérletét Görgeyre bízsa. Amit még a levél tartalmaz, az szintén érdekes, de fontosságban nem éri el a fenti részeket. Említi Görgey január 5-i, már ismertetett váci levelét s bizalmatlansággal nyilatkozik Görgeynek arról a tervéről, hogy a közpénztárakat és a bányavárosok készleteit letétként lefoglalja. „Furcsa depositum lesz ebből — írja — azt mondom újra meg újra, vissza kell híni, összpontosítani az erőnket. Gondold meg, kedves Mórom, és íj, íj mentül előbb nézeteidről.“ Élénken reagál arra az egyébként alaptalan hírre is, hogy állítólag Móga altábornagy lett Budapest parancsnoka. „Szagolod-e az árulást? — kérdi Perczelt. — Itt rejlik oka át nem mene-

⁴³ A Csányi által Görgey ellen felhozott érvek sorából hiányzik a váci nyilatkozat, amiből nyilvánvaló, hogy az Debrecenben jan. 11-én még nem volt ismeretes.

telünknek a Lajtán. És volt még követ, ki ebben pártolá őt.⁴⁴ S a levél végső kicsengése ismét Perczel és a kormány viszonyának megjavítását szolgálja: Csányi ismeri Perczel hibáit, de ismeri nagyszerű képességeit is és ezeket a képességeket szeretné megtartani a haza szolgálatában. „Becsüljük meg az országgyűlést, becsüljük meg a Honvédelmi Bizottmányt — hangsúlyozza újból neki — ezek sokat veszítettek Budapest elhagyásával, de mégis egyetlen hatalom a hazában, ne rontsuk le tekintélyét, főleg néked kell azt támogatnod. Még összpontosítani szükséges erőnket, akkor lehet, hogy a java veszni fog, ám vesszen, de lesz históriája a nemzetnek. Históriaja? igen lesz, habár kisszerű is, de lesz.“

Csányi meg akarja őrizni Perczel levelét s az a szándéka vele, hogy ha Kossuth vissza nem követeli, akkor megtartja. „Majd ha az Isten jobb időkben enged együtt vitázni és amellet egymást szeretni — írja erről Perczelnek — felolvassuk múltunkra vonatkozó documentum gyanánt.“ De éppen amikor ezt írja, jön Kossuth küldöttje a levélért. Csányi arra még szakít időt, hogy lemásoltassa, mivel tudja, hogy Perczel „rögtön írta bosszúsan“ és nincs róla fogalmazványa.⁴⁵

Január 11-én kelt Csányi levele Perczelhez, akkor, amikor még friss a fájdalom a főváros védelméhez fűzött remények összeomlása fölött s amikor a Kossuthtal folytatott első — nyilván nem rövid — tanácskozások során teljes súlyosságukban bontakoznak ki a válságba jutott önvédelmi háború problémái. Az első számvetést követő napok alatt tisztul némileg a helyzet s egyre világosabban bontakoznak ki a tennivalók körvonalai. Az ellenséges előnyomulás lelassul, majd elakad, megindul az ország egész szabad területén az újoncozás, a szabadcsapatok és a népfelkelés szervezése, a képviselőház január 13-i ülése pedig arról tesz tanúbizonyságot, hogy a nemzet képviselőinek túlnyomó többsége szilárdan Kossuth mögött áll s az óvatosan jelentkező békepárti hangokkal szemben az önvédelmi harc továbbfolytatásának a híve. A politikai és katonai teendők irányvonala ezekben a napokban alakul ki s a döntő jelentőségű képviselőházi ülés után megtörténik a Honvédelmi Bizottmány állásfoglalása Görgey vállalkozásával kapcsolatban is. A Görgey seregéhez kinevezett kormánybiztosok megbízólevelének és utasításának fogalmazványa híven tükrözi azt a vívódást, amellyel a Bizottmány tagjai, Kossuth, Madarász László és Nyáry arra törekedtek, hogy Görgey magatartásának bírálatában és jövő tennivalóinak megszabásában az indokolt erélyt a szükséges higgadtsággal párosítsák. A kormánybiztosok végül is olyan okmányokat vittek magukkal, ame-

⁴⁴ A célzás talán Pázmándyra vonatkozik, akinek szerepéről a határátlépéssel kapcsolatban részletesen szó van, a szerző id. tanulmányaiban, Századok 1951. évf. 457. o. és 1952. évf. 639. és 680. o.

⁴⁵ Nem tudni, valóban készített-e Csányi másolatot Perczel szóbanforgó leveléről? Ha igen, úgy azt valószínűleg el is juttatta Perczelhez, mivel iratanyagában ilyen másolat nem található.

lyekből az erélyes és határozott alaphang mellett is kimaradtak Kossuthnak azok a kemény utasításai, amelyek arra az esetre vonatkoznak, ha Görgey nem tartaná tiszteletben a kormány képviselőinek a felhatalmazását. Nyilván azért történt ez így, nehogy az engedetlenség esetére fenntartott rendkívüli hatalom előzetes emlegetésével a hűség és árulás közt ingadozó vezért még jobban eltávolítsák a kormánytól. Nem kétséges azonban, hogy a biztosok szóbeli utasítás formájában megkapták mindazt, ami az írásbeli felhatalmazásból kimaradt.⁴⁶

Az erély és higgadtság jellemzi azt a levelet is, amelyet Csányi László írt ugyanezen a napon Görgeynek s amelyet kétségtelenül a kormánybiztosok vittek magukkal. Kitűnik ebből a levélből is, hogy a Honvédelmi Bizottmány Görgey seregének megtartását elébe helyezte Görgey felelősségrevonásának s bár Csányi levelének alaphangját — a korábban ismertetett levelekhez hasonlóan — a Görgeyvel szembeni bírálat és szemrehányás adja meg, végső kicsengésében mégis számít Görgey hűségére és arra, hogy seregével a kormány szándékainak megfelelően fog mozogni.

Csányi levele szemrehányásokkal kezdődik. „Pestet Tábornok Úr a dispositioban foglalt terv ellen 6-ika helyett éjféli előtt elhagyván — írja — az álladalomnak millió értékű vagyona maradt az ellenségnek martalékul, mert miután az öszves magyar sereg nem bátorzkodott mérközni az ellenséggel, kívánni nem lehetett, hogy Perczel tábornok úr 6000 emberrel tarthassa Budapestet.” De nemcsak a túlkorai elvonulást rosszalja Csányi, hanem — mint korábban már utaltunk rá — egyáltalán nem helyeselte a főváros harc nélküli feladását. „A morális hatásnak általam a tanácsban felhozott nagysága csakugyan sokkal fontosabb — folytatja levelét — mint azon okok, mellyek önt a főváros feladására indították. Ezt jelenben a nemzet fájlalva rosszalja, a historia pedig szigorúan ítélend felette. De van még idő mindent jóvátenni, de azt Tábornok úrnak ifjú korához, ismert bátorságához, jeles elméleti tehetségéhez illő erélyességgel kell felhasználni.” S itt kéri arra, hogy hagyjon fel a „Scipioi tervvel”, Bécs elfoglalásának a tervével, mert az kivihetetlen.⁴⁷

Itt válaszol Görgey jan. 5-i fentebb ismertetett levelére is. „Vácról hozzám intézett levelére nem felelhettem — írja —, mert beteg valék, beteg vagyok most is, alig írhatok, de nem akartam elmulasztani, jól lehet nehezemre esik, ahhoz néhány ószinte sorokat intézni, mivel hosszabb időt töltöttem eléggé barátságos viszonyban — jóllehet egészen más kilátással, mint az valósult.” Csányi a kormánnyal együtt nyilván felismerte, hogy Görgey azért igényelt egy összegben 600 000 forintot,

⁴⁶ A Luzsénszky és Ragályi küldetésével kapcsolatos iratok kiadása a *KÖM. XIV.* 120. s. köv. oldalakon pontosan feltünteteti a fogalmazványokba Kossuth által utólag beírt, valamint a közös megvitatás során kihagyott részeket is.

⁴⁷ L. részletesebben 129. o.

mert pénzügyi tekintetben is függetleníteni akarta magát a kormánytól, s ezért határozottan elutasítja ezt az igényét. „Itt még a sajtó fel nem állíthatott — írja neki —, de ha felállíthatott volna is s elegendő pénz lenne rendelkezésre, soha nem tanácsoltam volna 600 000 forintnak küldését; hiány, pénzbeli, táborunkban soha nem volt, pedig én el sem fogadtam volna annyi mennyiségű pénzt. Önnek többje van most, hogyssem a velünk leendő csatlakozásig azt felhasználhassa.“ Csányi itt nyilván arra gondol, hogy a pénzhiány majd meggondolásra készíti Görgeyt és siettetí csatlakozását az összpontosítandó seregekhez. S maga is kérő szóval sürgeti, igyekszik jobb belátásra bírni, lebeszélni a kalandorszerepről, amelyet a bécsi vállalkozással el akar játszani. „Jöjjön Ön mielőbb — írja neki — itt van Önnek a helye, én vágyok Ön után, vágyok lelkemből, — Önnek itt a helye, itt kell megmenteni a nemzetet. Önt egy komoly és nem kalandori szerep illeti meg, Önnek meg kell menteni a hazát“. S rendkívül érdekes az, amit a továbbiakban ír: „Ön körül áruló van, azt tudja, én is tudom 2-ika óta — tudja-e Ön, ki ez? Valószínűleg, aki mielőbbi csatlakozását legkevésbé tanácsolja. En gyanítom, de félre a gyanúsítással, — gyanúsításból, amíg meg nem fogok teljesen győződni, nevet soha említeni nem fogok.“ Nem lehet tudni, kire gondol Csányi; talán a nemrégén még általa is dícsért és nagyra értékelt Bayer Józsefre, aki később valóban szerepet vállalt a Görgey és a kormány közötti szakadék elmélyítésében. Ez a célzás a jan. 2-i eseményekre azonban ismét azt engedi sejtetni, hogy a haditanács lefolyásában és határozatainak meghozatalában Görgey az eddigi elképzeltnél sokkal jelentősebb szerepet játszott. „Várva-várom Önt — folytatja tovább Csányi — mentsük meg a hazát, mellyet ok nélkül, alap nélkül mondanak sokan arra érdemtelennek.⁴⁸ Soha nemzet szabadsági harcban nem mívelt annyit, mint a jelen ivadék. Legyen Ön neve Magyarország történetének rózsaszínű lapján — várva várják Önt jobbjaink.“ Még nevelt fiát, Schmidegg Kálmánt ajánlja Görgey figyelmébe s búcsúzóul megismétli figyelmeztetését: „A sors legjobb áldása kísérje Önt, tisztelt Tábornok urat hozzánk. Egyesülve meg fogjuk menteni e hazát, eldarabolt erővel a historiának csak nevetséges lapokat szolgáltatunk.“

Ez a levél zárja le Csányi kormánybiztosi működésének újabb jelentős szakaszát, azt, amelynek tartama alatt mint a feldunai sereg kormánybiztosa, Görgey mellett szolgálta a szabadságharc ügyét s a kormány, a polgári hatalom célkitűzéseit. Működéséről, Görgeyvel való együttműködéséről éppen maga volt kénytelen megállapítani fentebb ismertetett levelében, hogy nem hozta meg az általa remélt eredménye-

⁴⁸ A célzás alighanem magára Görgeyre vonatkozik; Görgey ugyanis így írt dec. 17-én Kossuthnak: „Meggyőződésem, hogy Magyarország lakosságának legtöbb része meg nem érdemli, hogy csak egyetlen becsületes ember is feladozza életét érte.“ (V. ö. *Görgey I. i. m. I. köt. 88. o.*) Nem kétséges, hogy e véleményének Csányi előtt is kifejezést adhatott.

ket. Valóban, mire az új esztendő beköszöntött, válságosra fordult a nemzet Görgeyre bízott sorsa s válságba került az az „elégge barátságos viszony“ is, amely Csányit Görgeyhez kapcsolta. S Csányi nem habozott, amikor a barátság és a haza érdeke között kellett választani: erélyesen fordult szembe Görgey terveivel, amelyek szerinte nem szolgálták a haza érdekeit, kíméletlen bírálat formájában juttatta kifejezésre csalódottságát, késedelem nélkül felhívta Kossuth és a kormány figyelmét a Görgey szándékaiból eredő károokra s az egykori barátság hangján, de az ügy jelentőségéhez mért határozottsággal figyelmeztette Görgeyt hazája iránti kötelességeire. S bár munkája nem hozott a korábbiakhoz hasonló sikereket, Csányi mégis azzal a tudattal tehetett pontot kormánybiztosi működésének talán legnehezebb szakasza mögé, hogy kötelezettségeit képességeihez mérten, Kossuth szándékainak lehető figyelembevételével teljesítette. Az ellenséges támadás lehetőségének felerősödésétől kezdve az erők összpontosítása mellett s a visszavonulás ellen, majd a Buda előtti döntő csata megvívása mellett volt s nem lehet hibáztatni azért, hogy véleményét nem tudta Görgeyre ráerőszakolni, hanem meghajolt a tények — a koncentráció megvalósulásának elmaradása — és Görgey katonai érvei előtt. Láttuk, hogy Görgey az utolsó napokig élvezte Kossuth és a Bizottmány teljes bizalmát és még a november eleji napokban olyan széles hatáskört kapott Kossuthtól, amellyel szemben gyakorlatilag nem látszott szükségesnek a kormánybiztosi teljhatalom érvényesítése. Nem is kapott Csányi soha Kossuthtól olyan utasítást, amely közvetlenül a harc kérdéseibe való beavatkozást kívánta volna, vagy amely Görgeyvel szemben energikus fellépésre vagy éppen kormánybiztosi teljhatalmának igénybevételére szólította volna fel. Csányi, aki a nyílt ellenséggel mindig erélyesen szembeszállt, önmagától szinte csak az utolsó napon jutott el odáig, hogy a Görgey jellemében és taktikájában már megjelenő jobbratulódást felismerje. Kormánybiztosi funkciójának egyéb feladatait azonban lelkiismeretesen és a tőle megszokott eréllyel teljesítette s Kossuth erőfeszítései mellett az ő munkájának volt jelentékeny részben az eredménye az, hogy a feldunai hadsereg két hónap alatt a schwechati tarka alakulatból valóban sereg lett, amelyre Kossuth — vezére megbízhatatlansága ellenére is — bizton számíthatott a tavaszi hadjáratra való felkészülés idején.